

Մ Ի Ո Ն

ՀԱՅ ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՑԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐՈՒՍԱԴԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԿՈՒԹԵԱՆ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

Թ. ՏԱՐԻ 1935

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈՎԲԵԱՆՑ

ԵՐՈՒՍԱԴԷՄ

ՍԻՈՆ, ՀԱՅ ԱՄՍԱԳԻՐ

Թ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1935 — ՄԱՅԻՍ

ԹԻԻ 5

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ՊԱՏԳԱՄ՝ ԵՒ ՈՉ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Քրիստոսի՝ մեր Փրկչին՝ յա-
րութիւնը, իբրեւ իրողութիւն՝
զոր դարաւոր և բազմակերպ ոգո-
րումներ չեն կրցած հերքել, պատ-
մութեան վերաբերող հարց մըն է
անշուշտ. և իբր այդ, կը պատ-
կանի այն ժամանակին՝ ուր տեղի
ունեցաւ անիկա: Բայց իբրև հո-
գեկան խորհուրդի զործ կամ եղե-
լութիւն, իր նշանակութեամբը, իր
ներդրածութեամբը և անսպառ հե-
տեւութիւններովը, այլ ևս յաւեր-
ժաբար կը պատկանի բոլոր ժա-
մանակներուն և բոլոր սերունդնե-
րուն, որոնք մարդկային կեանքի
շղթան կ'օղակաւորեն դարերուն
անձայր շարունակութեանը մէջէն:
Այս պատճառաւ, արժէքը՝ զոր կը
ներկայացնէ ան ըստ ինքեան եւ
մեզ համար, այլ ևս բարոյական է
յաւէտ քան պատմական. ու դա-
ւը՝ զոր իր տօնը կ'աւանդէ աշ-
խարհի, տարեգրական յիշատակու-

թիւն մ'ըլլալէ աւելի՝ բարոյական պատգամ մըն է մանաւանդ, մարդկային
հոգիին տրուած:

ձիշդ ատոր համար, պատշաճ է թերևս այդ անկիւնէն մանաւանդ, այսինքն, բարոյական լոյսի տակ աւելի դիտել զայն:

Գաղափարը, զոր կը պանծացնէ անիկա, յարութեան խորհուրդը, անտարակոյս անմահութեան միտքն է գերազանցօրէն: Յարուցեալ Փրկիչը հրաշալի ապացոյցն է մեծ ճշմարտութեան մը, որ քրիստոնէական հաւատքին միջոցաւ հաղորդուեցաւ մարդկութեան: Այդ ճշմարտութիւնը այն գաղափարն է նախ թէ բուն կեանքը՝ որուն կը ձգտի մարգս իր ամբողջ գոյութեամբը, ոչ թէ մարմինին կեանքն է, այլ հոգիինը. մարմինը՝ անդրուզար մը, միջոց մըն է սոսկ, որուն դերը աւարտելէն ետքը՝ վերջացումով իր գոյութեան, հոգին կը շարունակէ իր կեանքը, աւելի լուսաւոր և զիտակից էութեամբ. և յետոյ հատուցումին սկզբունքը, այսինքն այն մտածումը թէ այս աշխարհի վրայ անկատար փնայած արդարութիւնը ուրիշ և աւելի բարձր կեանքի մը մէջ անհրաժեշտօրէն պիտի գտնէ իր լրումը. արդարութիւնը բարոյական վիճակ լինելով առաւելապէս՝ բարոյական կամ հոգեկան ոլորտի մէջ է աւելի որ կրնայ գտնել անթերի գոհացում:

Այս տեսութիւնը, իբր վարդապետութիւն, հաւատոյ մաս կազմած այլևս մեր կրօնական համոզումներու դրութեան մէջ, մին է ամենէն ներշնչող և կազդուրիչ ոյժերէն, որոնք վեր կը բռնեն մեր կեանքը՝ երկրաւոր իրադարձութեանց ընթացքին զինքը զգեսնող ազդեցութիւններէն:

Առանց անմահութեան հաւատքին, միտքը պիտի փնար սուղուած մշտական թանձր խաւարի մը մէջ, սիրտը պիտի անշնչանար տեական մեռելութեան մը ծանրոցին տակ, իսկ բարոյականը պիտի վերածուէր փորձութեանց թոհուրտի մը: Առանց անոր՝ մարդը յաւերժական գիշեր մը միայն պիտի ունենար իր զլուռ վերեր, մշտալեկոծ ծով մը՝ իր հոգիին խորը, և անյատակ անդունդ՝ իր քայլերուն առջև:

Եթէ, ստուգիլ, անմահութեան հաւատքը չլուսաւորէր իր էութիւնը, անվերջ և աննկարագրելի շուարումի մը պիտի մատնուէր մեր մտածողութիւնը: Մարդկային բնութեան մէջ ամէն ինչ կը ցուցնէ թէ անհուն առարկայի մըն է որ կը ցանկանք ու կը ձգտինք մենք հոգեկին. բացարձակ և անխառն ճշմարիտի մը, զեղեցիկի մը և բարիի մը տենչը անխառ իրողութիւն մըն է ներքին մարդուն համար, որ կը զգայ թէ պիտի չկարենայ կատարելապէս երջանիկ լինել առանց անոր գոհացումը ստանալու: Միևնոյն ժամանակ ոչինչ սակայն աւելի պայծառ է քան սա տրամախոհութիւնը թէ՛ եթէ սահմանաւոր բարի մը միայն լինէր մեր ձգտումին վախճանը, զմեզ անոր մղող հրայրքը հետգհետէ պիտի շիջանէր մեր մէջ՝ որքան աւելի մերձենայինք մեր ըզձակէտին. մինչդեռ բոլորովին հակառակն է որ տեղի կ'ունենայ: Մտքի, սրտի և հոգւոյ առաւելութիւններով օժտուած մարդիկ որքան աւելի խորանան ճշմարիտին ծանօթութեան, զեղեցիկին սիրոյն և բարիին կիրառութեանը մէջ, այնքան աւելի կը հրահրուին իրենց մէջ անոնց իղձն ու ծարաւը. ինչ որ ապացոյց մ'է ինքնին թէ մեր հոգեկան բարձրագոյն կարողութիւնները ունին անսահման տարողութիւն մը՝ որ անհուն բարիով մը միայն պիտի կարենար լեցուիլ: Բայց ի՞նչ է որ կուտան մեզի այնքան սեղմ այս բնութիւնը, այնքան նեղ այս աշխարհը, այս կարճ կեանքը և այնքան անկատար այս իրականութիւնը՝ որպէսզի անհոգեկան համար անձկա-

կարօտ հոգիին այրուցքը: «Կ'ուզենք ճանչնալ, սիրել, ունենալ, վայելել, ապրել՝ ի մի բան՝ և ապրել կարելի եղածին չափ աւելի կեանք մը, և ահա ամէն տեղ կը հանդիպինք մթութեան, պատրանքի, բաժանումի, տառապանքի և մահուան միայն»: Ի՞նչպէս բացատրել զգացուած անառիկ կարիքներու և հանդիպուած փանաքի միջոցներու այս անոնի անհամեմատականութիւնը: Կենդանին իր բնագոյր ունի, որ շեշտակի և մեքենականօրէն կը տանի զինքն իր կէտադրած նպատակին: Թիթեռնիկը իր թրթուրին և թռչնիկը ձուին մէջ թևեր ունին, զորս օր մը կը պարզեն լոյս օդին մէջ՝ համեմուտ համար իրենց վախճանին. մա՞րդը միայն, բանաւոր մարդը, որ զիտակցութիւնն ունի անհունին, պիտի մնայ անհաղորդ իր իղձերուն լրումին, մնալով այսպէս ամենէն եղկելին ու փանաքին արարածներու կարգին մէջ, որուն՝ ընդհակառակն՝ կը ճանչցուէր ինքը զուլին ու պսակը: «Եթէ, ինչպէս կ'ըսէ արդի իմաստասիրութեան ամենէն մեծ գէմքերէն մին, եթէ այսպէս պիտի վերջանամ և չիք դառնամ իտէլիէն ճամբուն սկիզբը նոյն իսկ, ինչո՞ւ համար Աստուած յայտնուեցաւ իմ բանակահոսութեանս: Ինչո՞ւ համար անյեղն ու յաւիտենականը մշտական առարկան ըրաւ իմ մտածումս: Ինչո՞ւ ինծի տուաւ անիկա ոչէութենէն սարսափելու այս վիճակը, լինելու, ապրելու, տեսելու այս կարիքը, որ խորքն է ինքնին իմ բնութեանս, սկիզբը իմ բոլոր կարողութիւններուս և բոլոր ձգտումներուս: Ինչո՞ւ մանաւանդ ինծի տուած է սիրտ մը, զոր չի կրնար յագեցնել ոչ մէկ մարդկային սէր: Այս կարողութիւնը, որ կարգի և կանոնի կ'ենթարկէ աշխարհը, այս միտքը՝ որ կը դէ ու կ'անցնի զայն, այս սիրտը՝ որ կ'արհամարհէ զայն, ինծի տրուած են միթէ՞ իմ յուսահատութիւնս նիւթելու համար»:

Ոչ երբեք. ոչ խղճմտանքը, որուն խորը, իբրև վարագուրուած սրբարանի մը վրայ, գերբնական իմաստութեան մը լոյսը կը նշուէ. ո՛չ ողջմտութիւնը, որ ցոյժն է աստուածային իմացականութեան՝ մարդկային խորհուրդին մէջ, չեն կրնար ընդունիլ որ «քանի մը կաթիլի համար անդունդ մը պեղուած լինի»: Եթէ ցնորք մըն է անմահութեան խորհուրդը մեր ուզելին մէջ, եթէ իրականութենէ մը չէ որ մեզի կուգայ անոր տեսիլը, այն ատեն կեանքը պիտի լինէր խաբկանքէ խաբկանք խօլ վազք մը, անիմաստ և ապարդիւն. ու իտէպը՝ սին երազ մը, ինքն ըստ ինքեան համակ հակասութիւն:

Այս վիճակին մէջ ինչպէ՞ս է ահաւասիկ որ Աւետարանը կ'արգիլէ զմեզ, հոգեկան և գերազանցապէս ստոյգ կեանքի մը, բուն կեանքին, իրականութիւնը բանալով և լուսաւորելով մեր հաւատքին առջև. ու մեր ֆրէկին յարութեան հրաշքը այդ ճշմարտութիւնն է որ կը մտչնէ և կը բազմեցնէ մեր ըմբռնումին մէջ, թոյլ չտալով որ կեանքը մնայ մեզի համար անբացատրելի առեղծուած մը, ու անհանդուրժելի բեռ մը մեր սրտին վրայ, ու չներելով որ ամէն ինչ որ մեր բնութեան մեծութիւնը և ազնուականութիւնը պիտի շինէին՝ դառնան ծաղրելի անհիթեթութիւններ:

Եւ յետոյ, առանց անմահութեան՝ ո՞ւր և ինչի՞ պիտի յանգէր արդարութեան հարցը, որուն զգացումը մարդկութիւնը յաւիտենապէս սրտատանջող տիեզերական մտահոգութիւնն է: Եթէ կայ Աստուած մը, եթէ կայ բարոյական օրէնք մը, պէտք է լինի նաև հատուցումին իրականութիւնը. պէտք է որ ոճիւրդ անհրաժեշտօրէն ընդունի իր պատիժը և առաքինութիւնը իր պսակը: Այս տե-

ոսկէտով ի՛նչ է սակայն տեսարանը զոր ամէն օր կը պարզէ մեր աչքին առջև երկրաւոր այս կեանքը, ուր չկայ երբեք կատարեալ հատուցում՝ ո՛չ օրինական, ո՛չ ընկերային, ո՛չ բնական և ոչ նոյն իսկ խղճի տեսակէտով, քանի որ օրէնքները աւելի պատժական են հոն քան թէ հատուցողական. քանի որ հանրային կարծիքը այնքան անպատահելի է հոն, որ աւելի պէտք կայ մաքաւելու անոր դէմ քան թէ իր խորհուրդին դիմելու. քանի որ բնական ընթացքով մը այսինքն ֆիզիքական, բնախօսական, տնտեսական ևայլն օրէնքներով յառաջ եկած հետեւանքները՝ իբրև փոխարինութիւն մեր լաւ կամ յոռի գործերուն՝ ոչ հանրական են և ոչ իսկ համեմատական. քանի որ, վերջապէս, ամենէն դիւցազնական և ամենէն յանցապարտ գործերն իսկ յաճախ կը խուսափին հոն խղճի հատուցումէն, պէտք է լինի այս կեանքէն անդրազոյն և գերիվերոյ ուրիշ կեանք մը՝ ուր մեր բանականութեան և սրտի և բարոյական զգացման պահանջները ստանան իրենց լիովին զոհացումը, ու առաքելութեան և երջանկութեան միջև վերահաստատուի ներդաշնակութիւնը, որ այնքան խախտած եւ խանգարած էր աշխարհի վրայ:

Եթէ արդարև զոյ է անհունապէս բարի, արդար և հզօր Աստուած մը. եթէ առարկայական արժէք մը ունին մեր բանականութեան օրէնքները, եթէ արդարութիւնը և բանականութիւնը նախապաշարուածներ չեն, պէտք է որ առաքինութիւնը վարձատրուի և մոլութիւնը պատժուի: Այդ բանը՝ որ չի կատարուիր այս աշխարհի մէջ, պէտք է լինի ուրիշ կեանքի մը մէջ: Ու այդ կեանքն է որ մեզի մատնանիշ կ'ընէ անմահութեան հաւատքը, զոր կը հաստատէ Քրիստոսի յարութեան սքանչելիքը:

Այդ սքանչելիքը, գերբնական պարագաներու մէջ տեղի ունեցած, իրողութիւն մըն է սակայն, որ իր տեղը ունի մարդկային պատմութեան մէջ: Ու պարպուած գերեզմանը, որ շրջանակն է պատմականացած այդ իրողութեան պատկերին, յաւիտեանական այն բեմն է՝ որուն վրայէն պիտի արձագանգէ միշտ այն պատգամը, զոր ինքն իսկ հնչեցուց իր բարեկամին պարպուած գերեզմանին առջև. «Ես իսկ եմ յարութիւն և կեանք. որ հաւատայ յիս, թէպէտև մեռանի, կեցցէ. եւ ամենայն որ կենդանի է և հաւատայ յիս՝ մի՛ մեռցի»:

* * *

ՀԱՆՐԱՅՐԻ ԵՒ ՄՏԱԿԱՆՈՒՄԸ ՅՈՒՐԵՐ

ՅԵՍՈՒՍԻ ԻՐ ԲԱՐՅԱԿԱՆԻՆ ՀԱՄԱՐ ԽԱՅՈՒԱԾ.

Ըրէ՛ք ինչպէս որ կ'ուզէք, ո՛վ հիացոյնէ՛ր Յիսուս Քրիստոսի բարոյականին, որ սակայն բարոյականը միայն կ'ուզէք իրմէ. իր բարոյականին համար է որ խաչուեցաւ Անիկա, իր բարոյականն է որ բեւեռուեցաւ խաչին վրայ: Ոչ, կ'ընէք դուք, իր վարդապետութիւնը: Թողունք բառերը և տեսնե՛ք իրերը: Կ'ուզէի գիտնալ թէ Յիսուս Քրիստոսի ուսուցումներուն ո՞ր մասն է որ բարոյականին չի պատկանիր. Աստուծոյ օրէնքը ընդունի՛ր, անոր արդարութեան առջև. ծունկի գալու հա՛րկը, անոր թողութիւնը ինչո՞րե՛ր, անոր ողորմութեան թելադրած երախտազածութիւնը, այդ բանին համար նոյն իսկ ապրելու պարտականութիւնը, անոր նամբաներուն և նկարագիրին նմանութիւնը, անոր շնորհաց և անոր հոգիին զիմե՛ր, Այս ամէնը բարոյականին չե՞ն պատկանիր միթէ՛ ա՛յն քան զոնէ որքան ձեր որդիական, ամուսնական, հայրական և քաղաքացիական պարտականութիւններուն զրութիւնը:

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ՅԻՍՈՒՍԻ ՈՒՍՈՒՑՈՒՄԸ ԸՍՏ ՀԱՄԱՏԵՍԱԿԱՆՆԵՐՈՒՆ

Գ. ԳԼՈՒԽ

ԹԱԳԱՌՈՐՈՒԹԵԱՆ ՀԻՄՆԱԳԻՐԸ

(Շար. ՍՊՈՑ 1935, էջ 106 էջ)

«Շղերուք կատարեալ, որպէս և Հայրն ձեր երկնաւոր կատարեալ է»։ «Րժան աւելի փառաւոր կերպով շողայ այս իտէալը, այնքան աւելի լուրջ եւ ահաւոր կը թուի ան մեզի։ Վասնզի մարդը — անձնասէր ըլլալուն համար — ընտանեակին մեղանշական է։ Երբ Սատուծոյն մասին զգայուած սէրը մեղքին վրայ տարուած յաղթանակով միայն կրնայ իրականանալ։ Ինչ ընել ուրիշ։ Քրիստոսի հրաւերէն ընդունելով պայքարին մասնակցի ուղղը պիտի կարենա՞յ միայն իր ոյժերովը յառաջանալ կոխի տապալելուն մէջ, և ինքն իրմով մօտենալ Սատուծոյ։ Ա՛յս է, ինչպէս Ժամանակակից մեկնիչներէն և քննադատներէն շատեր խորհած են, աւետարանական ուսուցումին իսկական հիմքը։ Ըստ Պաուլէի, զոր օրինակ, համատեսականներուն Քրիստոսը մարդուն անձնական ձեռնարկէցութեանն է որ կողու մ'ընէ։ Անոր անձանութիւնը, կ'ըսէ, միածին Որդիին միջնորդութեան վարդապետութիւնը, զոր աւելի ետքը ընդլայնեցին Պողոս և Թովհանէս։ Մարդս իր կամքին ճիգովն է որ ձեռք կը բերէ ճշմարիտ արդարութիւնը։

Դեռ վերջերս, չնդալից դասընթացքի մը ընթացքին, նմանօրինակ տեսութիւն մըն է որ պարզեց Հառնաք իր բարձր եղիւնակութեամբը։ Յիսուս, վարդապետեց ան, իր անձին հանդէպ հաւատքը ըսելով ուրիշ բան չէր հասկնար, իթէ ոչ կատարել իր պատուէրները։ Տարակոյս չկայ թէ Քրիստոս որ եւ է անձէ աւելի ինք իրագործեց կրօնական կեանքին էութիւնը։ Ոչ ոք իրեն չափ կը ճանչնայ երկնաւոր

Հայրը։ Ինք միայն կրնայ զայն ճանչնել աշխարհի։ ու ինքը կ'ընէ այդ բանը՝ ոչ միայն իր խօսքովը, այլ եւ իր լինելութեան կերպովը ընդհանրապէս, իր գործելութեան ներդրութեամբը, իր տառապանքներովը։ Եւ սակայն, այս ամենուն մէջ, պէտք է լաւ հասկնալ իր միտքը։ Թո՛ղ մարդս Սատուծոյ հասնի, ու փրկական գործը կատարուի։ ա՛յ Յիսուսի գործի միայն բնաւ։ Քրիստոս է և կը մնայ — և այսչափ միայն եւ ոչ աւելի — Առաջնորդող մը (initiateur) բոլոր դարերուն համար։ Անիկա մարդկային ամէն գիտակցութեան առջև սա միծ հարցը կը դնէ. կա՞մ յաւիտենականութիւնը պիտի ընտրես և կամ երկրաւոր շահերը, կա՞մ խոնարհութիւնը և սէրը և կամ անհատական արդարութիւնը և անձնասիրութիւնը կա՞մ լուսոյ Աստուծոյն պիտի ծառայես և կամ Մամոնային պիտի անձնատուր ըլլաս։ Եթէ անպամ մը ընդունուի այս կէտը, ա՛յ ոչինչ պէտք կ'ըլլայ աւելցնել Աստուծոյն վրայ։ Հայրը միայն, և ո՛չ թէ Որդին է առարկան Յիսուս — Քրիստոսի քաղաքած շնորհաց պատասխան։

Ա՛յս է ահաւաստիկ, մերձաւորաբար այն վարդապետութիւնը, զոր իբր կէս դարէ ի վեր կը սորվեցնեն ազատական բողոքականութեան ամենէն աշքատաւ ներկայացուցիչները։ Անկախիլ պիտի ըլլար, արդար, ուրբանա ինդոյն ծանրութիւնը։ ամէն ինչ կը կոյնայն գիտնալուն մէջ թէ սուրբ Գիրքը մինչև ո՛ր աստիճան օրինաւոր կը ներկայացնէ զայն։ Աւետարաններուն համեմատ, ի՛նչ բան է Յիսուս ինքն իր մասին և իր անձին՝ Աստուծոյ թաքուցութեան հետ ունեցած յարաբերութիւններուն մասին։

Այս հարցը ուսումնասիրած ատեննիս, պէտք է զիմնեց այն բառերուն։ զորս Տէրը գործածած է իր մեծական գիրքը որակելու համար։

1. Նախ և յառաջ, ի՛նչ կը նշանակէ Որդի մարդոյ բացատրութիւնը, զոր Յիսուս կը սիրէր տալ իր անձին։ Ըստ Իմ. մէրի, անիկա կը ցուցնէ «Քրիստոսի խոնարհումին և բարձրացումին միջև եղած հակադրակերպը, սա կրնայ երանգովը սակայն՝ թէ՛ Քրիստոս մերթ իր խոնարհութեանը մէջ է որ երևան կը բերէ իր մեծ

ծուծիւնը, և մերթ հակադարձաբար: Պատէր Որդի մարդոյ կոչումին մէջ աւելի ինքզինքը այդպէս կոչողին մարդկային նշակարարները կը մատնանշէ. հրէական մասնաւորականութեան դէմ հակազորութիւն՝ այդ բառը պիտի նշանակէր եթէ ոչ իտէալ մարդը, այլ գէթ այն՝ որ իր մէջ կը կրէ բոլոր մարդկային զգացումները եւ որ կը համապատասխանէ բովանդակ մարդկային տոնջանքներուն: Ռոյս աշխատէս կը համարի թէ «ոչ մարդեղութեան նիւթական իրողութիւնը և ոչ ալ մեծախառնութեան աստուածաբանական իրողութիւնն է որ կը նշանակէ Որդի մարդոյ անունը. այլ թէ՛ բարոյագիտական և թէ՛ աւետարանական իրողութիւնը բարոյական իտէալին իրականացմանը յանձին անոր որ այդօրինակ անունի մը առանձնաշնորհուած կուտար ինքզինքին»:

Անշուշտ ճիշդ եւ կարեւոր նշմարներ կան յառաջ բերուած այս յատկանշութիւններուն մէջ, ինչպէս և գեռ անոնց մէջ, զորս կարելի է աւելցնել ատոնց վրայ. անհրաժեշտ է սակայն դիտել տալ թէ, հասունէրի և Ռոյսի, զոր օրինակ, այս հաստատումներուն հակառակ, Տիրոջը բերնին մէջ բացորոշ է Որդի մարդոյ տիտղոսին մեծական արժէքը: Այդ բառին՝ Դանիէլի պատգամին հետ աղերսը բաւական է արդէն հաստատելու համար այս վարկածը. վառիկ, Վորդի մարդոյն որ ընդ ամպս կ'իջնէ, և որուն շնորհուած են «փառքն ու թագաւորութիւնը», դիրքին չէ անջատ մընոնել Մեծախառն (Դան. է. 13, 14. հմտ. Բ. Թագ. է. 12, 13, 16. Եսայի Թ. 5, 6 ևն). ընդհանրապէս ընդունուած է որ այս նշանակաւոր հատուածը այդ իմաստով կը մեկնաբանէին փրկչին ժամանակակիցները: Հրէական Յայտնութեան այս ուշադրաւ բացատրութիւնը իրեն համար գործածելով, Յիսուս կը ցուցնէ թէ Մեծախառն Որդի դիրքը ունի ինքը, թէ Եհովային Ժմեալն է ինքը, որ աշխարհ է և կած՝ Աստուծոյ յաւիտեանական թագաւորութիւնը հիմնական համար հոն:

Այս եզրակացութիւնը աւելի ևս յստակօրէն դուրս կուգայ Աւետարաններուն կարգ մը նշանակալից խօսքերէն: Միւր նախորդ ուսումնասիրութեամբ ցոյց տուինք այն յարաբերութիւնը, զոր փրկչական

նախիշ ըրաւ Յովն. Մկրտչի գործին և Որդոյ մարդոյ գործին միջև. մերձեցում՝ որմէ ինքնին կը մակարերուի թէ այդ Որդին մարդոյ է նոյն ինքն խոստացուած Ապաստարարը (Մտթ. ԺԱ. 10, 14, 19): Ուրիշ մէջընդմիջ մեր փրկիչը, Կեսարիա փլուզպեանի մէջ, իր շուրջը եղողներուն կը հարցնէ թէ «Զի՞ ոք առնն զինէն մարդիկն թէ իցէ Որդի մարդոյ». Պետրոս կը պատասխանէ. «Դո՛ւ ես Քրիստոսն». ու Տէրը կը պատուիրէ անմիջապէս որ ոչ ոքի չըսեն զայն. ինչ որ կ'ենթադրէ թէ ինք կ'ընդունի այդ երկու բառերուն հոմանշութիւնը. թէպէտ աւելի կը նախընտրէ որ յայտնի համարձակ կերպով իրեն չլիբարգեն տիտղոս մը որ կրնար բորբեքիլ Իսրայէլի վատառողջ յոյսերը: Որդոյ մարդոյ է որ կը վերադարձնէ նոյնպէս մեղաց թողութեան, վերջին գատաստանին և փոփոք գալիք թագաւորութեան առանձնաշնորհները (Մտթ. Թ. 6, ԺԳ. 41, ԺԶ. 28, ԺԹ. 28, ԻԵ. 31, ԻԶ. 64): Կը յիշեցնեմ վերջապէս ինչ որ յոյժ մանրամասնօրէն ցուցուած է Կեսանք Յիսուսի ին մէջ, այսինքն թէ իր գործին սկիզբէն իսկ Յիսուս համարումը ունեցաւ ճշմարիտ աստուածայեանական թագաւորն ըլլալուն, բայց ժողովուրդին գեռ անհասկնալի մնացած (Յովն. ԺԲ. 34): Որդի մարդոյ բառը գործածեց, իր անձին հաւատալիքը չը պարտադրելու համար օտարներուն, որոնց հաւատքը պէտք էր բոլորովին ազատ մնար:

Պէ՛տք է ատկէ հետեցնել թէ Փրկչին սիրած այդ անուանումը մեծախառնութեան ընդհանուր զաղափարէն տարբեր բան մը չի ցուցնէր ըստ, և թէ իր միծմրաբնութիւնը քաղաքակրթական փափաքին պատճառաւ է միայն որ Յիսուս կը նախասիրէ ժողովուրդին նուազ ընտանի այդ բացատրութիւնը: Կը խորհիմ թէ այդպէս մտածելով՝ բացարձակ նոյնութիւնը հաստատելն շատ աւելի հեռու պիտի երթայինք. եթէ Քրիստոս Որդի մարդոյ տիտղոսը կուտայ ինքզինքին, ոտով իր նպատակն է ոչ միայն նշանակել իր կարգը երկնային թագաւորութեան մէջ, այլ նաև, ինչպէս յիշատակուած յատկանշումները կը հաստատեն, ցուցնել իր աշակերտներուն թէ ինքը ինչ կերպով կը հասկնայ կատարել իր ստանձնադրը վերագոյն պաշտօնը:

Այս տոթիւ, կ'արժէ որ ի վեր հանուին սա երկու գաղափարները.

ա) Հրէից աշխարհիկ իմացութեանը գէժ ուղղակի հակադրութիւն, Ուրի մարդոյ խօսքը բացորոշապէս կը նշանակէ Փրկչին և իր գործին խոնարհութիւնը:

բ) Բաց աստի, մեզի այնպէս կը թուի թէ, ատով Յիսուս կը հասկնայ իսկական մարդը, մեր ցեղին ճշմարիտ ներկայացուցիչը, ինչ որ կը հստակ այդ մտածումին ամենէն քիչ նպաստաւոր — այսպէս ըսենք — սուրբ գրական հատուածէն: Դանիէի գրքին տեսիլքին մէջ (Է. 13, 14), արդարեւ, մարգարէին դիտած «Ուրի մարդոյն» անվիճելիօրէն գերբնական կարողութիւն մը ունի. և սակայն, երբ ցայն կը հանդիպողքէ երկրաւոր միապետութիւնները նշանակող ճիւղային զգանքներուն (Հ. 3-7), տեսանողը, որչափ կարելի է դատել, իր խորհրդաւոր լեզուով կը յիշեցնէ սա խորունկ ճշմարտութիւնը թէ Աստուծոյ հեռացող մարդը զազանական վիճակի մէջ կ'իյնայ, մինչ Տիրով կամքին հնազանդութիւնը իր բնածին անձնապատուութիւնը այսինքն արժանաւորութիւնը կուտայ իրեն. վասնզի աստուածայուն չի այդ հաստաձը ընդ ամպս եկող այդ էակին աստուածային առաւելութիւններ կուտայ, ցուցնելու համար միայն թէ Աստուծոյ սերտ մարդութիւնը, Աստուծոյ նմանելու համար, ուրիշ բանի պէտք չունի եթէ ոչ լինելու այն ինչ որ ինքն է ըստ ինքեան (Ծննդ. Ա. 26): Այս խորհրդանշականութիւնը կամայական չէ, քանի որ համաձայն է Դանիէի Յայտնութեան նման առեղծուածային բայց հարուստ եւ խորունկ նկարագրութիւններ ունեցող գրքի մը ոգւոյն. ամէն պարագայի մէջ յօդը, որ պատահականօրէն չէ անշուշտ որ կայ բոլոր համատեսական յայտարարութիւններուն մէջ, կը վկայէ թէ Յիսուս ինքզինքը Ուրիի մարդոյ (le Fils de l'homme) կոչելով՝ այն անմոլումը ունի թէ ինքը մարդկութիւն որ և է մէկ անհատէն լաւագոյն է իբր մարդ նոյն իսկ, թէ ինքը ատով առանձին տեղ մը կը վերապահէ իրեն, և թէ բոլորովին բացառիկ դիրք մը կը վերապահէ ինքզինքին:

2. Բայց եթէ Տէրը նախասիրաբար այդ անունը կ'ուզէ, ինչո՞ւ իր շուրջը ե-

ղողները զինքը աւելի կ'ողջունեն Ուրիի Աստուծոյ տիտղոսովը, զոր ինքն ալ կ'ընդունի, եւ որուն մեծական իմաստ մը պարունակող բացատրութիւն մ'ըլլալը կը հսկայուն հաստատապէս Մատթեոսի (ԺՁ. 16), Մարկոսի (ԺԴ. 61), Լուկասու (Դ. 41) յայտարարութիւններէն, եւ. 1. Հարց է գիտնալ թէ այս խօսքը ի՞նչ չափով կը ներկայացնէ մեզի Փրկչին տնձն ու գործը: Ասիկա երբեմն շատ հասարակ չափի մը իշխուցուած է: Ըստ Հին Կտակարանի, Խորայել՝ ընդհանրապէս, և աստուածապետական թագաւոր՝ մասնաւորապէս, «Ուրի եհովայի» կը կոչուին (Ել. Դ. 22, Ես. ԿԳ. 16, Երեմ. ԼԱ. 9, 20, Ովս. ԺԱ. 1, Մաղ. Ա. 6, Բ. Թագ. Է. 14, Սղմ. Բ. 7): ու այս բացատրութիւնը հնազանդութենէ զտու ուրիշ բան չի նշանակեր: Ըստ ինքեան, Ուրի Մարդոյ կոչումը իմաստի լայն առում մը ունի ուրեմ և կրնայ զանազան կերպերով մեկնաբանուիլ. ի՞նչ է սակայն տնոր արժէքը համատեսականներուն ուսուցումին համեմատ:

Պէտք է գիտել տալ նախ թէ համատեսականները Փրկչին բերանը երբեք չեն դնէր այդ խօսքը. աշակերտները կամ ամբոխն է միշտ որ Յիսուսի կուտան այդ տիտղոսը (Մրկ. Դ. 11, Մտթ. ԺԴ. 33, ԺՁ. 16): մինչ այդպէս չէ չորրորդ Աւետարանին մէջ (Թ. 35, Ժ. 36): Քրիստոս ինքն իսկ «Ուրի» կը կոչէ ինքզինքը (Մատթ. ԺԱ. 27, Մրկ. ԺԳ. 32, հմմտ. նաեւ մըշակներուն և հարսանիքի խնճողի առակները. Մտթ. ԻԱ. 37, ԻԲ. 2), կամ աւելի յստակ այդ յարաբերութիւնը կը մատնանշէ Հայր անունը տալով Աստուծոյ (Մտթ. Է. 21, Ժ. 32, ԺԵ. 13, ԺԸ. 10, 35 և այլն): Կրնանք սակայն հարցնել թէ արդեօք ամենակալը Քրիստոսի հայրն է ա՞նպէս ինչպէս է միւս մարդերուն առհասարակ. մինչև մէկ աստիճան պէտք է այդպէս ընդունիլ, կ'երևի, քանի որ երկու պարագային ալ նոյն բառն է որ կը գործածուի: Սօսքին ձևին մէջ նոյն իսկ, չկայ բան մը որ Փրկչին էապէս տարբեր առանձնանորոգում մը տայ: Եթէ Քրիստոս Աստուծոյ Ուրիին է՝ ծանօթութեան և կտանքի կցողութեան շնորհիւ (Մտթ. ԺԱ. 27), չորը կամքին ցուցուած հնազանդութիւնն ալ, աշակերտներուն համար

միթէ Աստուծոյ որդիութեան տոնող արքայական այն ճամբան չէ՞ (Մտթ. Ե. 9, հմմտ. 45, Ղաւկ. 2. 35, Ի. 36): Միայն թէ անոնք Աստուծոյ որդիները կ'ըլլան՝ երբ փոխուին ներքնապէս (Մտթ. Ե. 44, 45), ինչ որ Փրկչին պարագան չէ անշուշտ, որուն կացութիւնը անմահ է այս նկատմամբ: Բայց, յատկանշական պարագայ, Յիսուս միթէ ինքզինքը չմիացնէր իր եղբայրներուն, երբ անոնք հետ կ'ըսէ «Շալոմեր», խօսք՝ որ անգամ մը միայն կը տեսնուի տէրունական աղօթքին գլուխը, այսինքն աղօթքի մը մէջ որ շինուած է աշակերտներուն համար և ո'չ թէ Քրիստոսի, ինչպէս կարելի է հետեցնել օտերկու նշաններէն: Առաջինը այն է թէ երբ Յիսուս անոնք կ'ըսէ. «այսպէս կացէք զօրք յաղօթ», կը թուի հասկնանք թէ խնդրոյ առարկայ եղած բանը իրենց գործածութեան համար է միայն: Երկրորդը, այն է թէ զանոնք կը հրաւիրէ Աստուծոյ թողութիւն խնդրել իրենց մեղքերուն համար, ինչ որ պիտի չկարենար ընել ինքը, որ արդարեւ է, և իրաւունք կուտայ ինքզինքին՝ թողութիւն տալու ուրիշներուն մեղքերուն (Մտթ. Թ. 2, ևն.):

(Շարունակելի)

Ժ. Գ.

ԽՈՐՀԱՆՈՒՄԻ ԵՒ ԽՈՍԿ

Ըսել թէ մարդը նպատակի դիմող կենդանի է և մըն է, թուել է թէ մարդը կը պաշտէ կամ պիտի է պաշտէ: Կրօնը այն դրոշմն է՝ որուն միջոցաւ մարդ կը պաշտէ: Արդ, ի՞նչ է մարդուն համար պաշտամունքի տարկան. — անշուշտ ոչ վերացական գաղափարները, ոչ իրերը, և ոչ իսկ մարդիկն են որ կը կազմեն այդ տարկան, այդ գումարտութիւնը այն բոլոր գործընկերական արժեքներուն, զորս մարդ կրնայ տեսնել կամ խորհիլ, իրենց կատարելութեան վիճակին մէջ: Բայց կրօնը կը ցուցնէ մեզի թէ բոլոր այդ արժեքները կան միայն Անոր մէջ՝ որ Աստուծոյ կը կոչուի:

«ՆՈՎԻՆ ՄԱՐՄԵՆՈՎ»

ՅԱՒԻՏԵԱՆՆԵՐՈՒ ՎԱԽՃԱՆԸ

— ՔՐԻՍՏՈՍ ՅԱՐԵԱԻ

Գայթակղութեան քար մ'եղած է Քրիստոնէական կրօնի ուսուցման կարեւոր տարրերէն մէկն եղող մարմինի յարութեան վարդապետութիւնը շատերու համար, ըլլան անոնք Քրիստոսի հօտէն ներս կամ դուրս գիրք բռնողներ: Ամէնէն անբանաւոր յայտարարութիւնը կը թուի ան բազմաթիւ մարդերու. ամէնէն անբանաւորը՝ զոր Քրիստոսի Եկեղեցին ըրած ըլլայ, և նետած՝ դարերու և մարդերու առջև՝ ճշմարտութեան մը պիտակովը: Կը թուի ան հաւաստում մը՝ գրեթէ հայոյնք՝ մարդկային իմացականութեան դէմ: Կան, նոյն իսկ եկեղեցականներ՝ որ խիղճ կ'ընեն անգործառնալու և խօսելու տնոր վրայ — նախապաշարեալ և ազգաւ երեսնալու վախէն — ո՛ր մնաց աշտպանելու գայն:

Քրիստոնէական յայտնութիւնը անսասան է իր բանաւորութեամբը՝ երբ ան հասկընալ կրցողներու կողմէ սերտուի և հասկընելու իր ամբողջութեանը և իր մասերուն համակարգութեանը մէջ:

Հասկցողութեան փորձ մ'ընելու համար սակայն մեր կողմէն՝ նախ պէտք է որոշենք մեր դիրքը՝ մտածութեան կառուածին մէջ՝ հանդէպ ուրիշ դիրքերու, զորս կը բռնեն մարդիկ՝ տիեզերքի եւ անոր պարզած երեւոյթներուն վերաբերմամբ:

Կը մերժենք կանխաւ չգիտակցանութիւնը և սկզբաւորութիւնը. վասնզի վստահ ենք թէ մեր և տիեզերքին, և ասոնց գոյութեան և շարժումին ուրացումը, և գանոնք ճանչնալու պէտքի՛ն ուրացումը, գերազանց և անճառ յիմարութիւնն է: Այդ ուրացման իշխողները, իրենց բոլոր ծրարտումներով միասին, կը նկատենք արհաւիրանքի, զրգոյն և կրնա՛յ երթալ դէպի ճշմարտութիւն, և ասոր աւելի կամ նուազ մօտ կէտերու կրնայ հասնիլ: Չենք ընդունիր թէ մեր աչքին, մեր ձեռքերուն — մեր զգայականութեան — զմիգ հասցուն

ցած տեղէն անդին անցնելու իրաւունք չունինք: — Հինցած անմտութիւն մըն է այս: Կ'ընդունինք թէ մեր իմացականութիւնը — լաւ եւ՝ մեր հոգին — տրամաւորութեան ճամբով իրաւունք ունի երթալ մինչև հոն ու կրնայ. պէտք ունինք իմաստախորելու — և շատ զօրաւոր թուող պատճառներու հիման վրայ: Եւ աւելցրենինք՝ թէ այսչափը ընդունելէ ետք՝ մարդ քրիստոնեայ միայն կրնայ ըլլալ:

* * *

Նախորդ յօդուածով մը (*) ջանացինք ըստի՝ թէ Բանին մարմնացումը կամ՝ Լոգոսին մարդացումը, տիեզերքի ստեղծագործութեան սկիզբին եւ ստեղծագործութեան «յաւիտեանս» շարունակումին իրական օրինակը ինչպէս նաեւ ապացոյցն է. թէ Համագոյքի ընթացքին բացատրութեան միակ բանալին է մատրոնալիզմը, որ ամէն բաներու և ամէն բաներու կեանքերուն և շարժումներուն իմաստին ճշմարիտ առարկայացումն է:

Այստեղ պէտք է յարենք՝ թէ Քրիստոսի մարդկային մարմնին վերացումն ալ՝ Տիեզերքի վախճանային, այսինքն ամէն նիւթական բաներու վախճանին, իրական օրինակն է և ապացոյցը: Այսպէս՝ Քրիստոսի Մնունդէն-Յարութիւն կեանքը, որ այս աշխարհի մէջ երեցաւ, մանրանկարը, պատմութիւնն իսկ է համագոյքի արարչութեան պատմութեան (**): — Այս է որ կ'ուզենք յայտարարել ներկայ գրութեամբ:

Բայց նախ պէտք է ձեռնարկենք մի

(*) ՍԻՈՆ, 1935 յունվար, երես 8 և 9:

(**) Շնորհալի և մեր եկեղեցւոյ շարականներու և մեկնութեանց հեղինակներ՝ Քրիստոսի կեանքը յոյժ իմաստութեամբ այս համասկզբնակցման տեսակետով կը դիտեն. մինչդեռ արդի մտքերէ շատերու համար Քրիստոս դարձած է կարգ մը անիմանալի սկզբունքներու և բարոյական խրատներու ուսուցիչ մը, որ առ առաւելին իր ուսուցածները ինքն ալ անձամբ գործադրած ըլլալու մեծութիւնն ունենացած է: Ատիկա յետադիմութիւն մըն է՝ որ մտքերու Քրիստոնէութենէ դատարկում մը կը մասնէ — արդեւեք քրիստոնէական մտքէ ներս բողոքականութեան ներխուժումին, որ դուրս վտարեց ուղղափառութեան հետ նաեւ ընդհանուր առմամբ քրիստոնէութեան էական տարրեր ալ:

քանի բացատրութիւններու: Աստուածականներու (theístes) համար՝ ստորդ, և անաստուածներու համար մեծապէս հաւանական է՝ թէ այս զգալի տիեզերքը յաւիտեաններու սկիզբին գոյացաւ, կամ յաւիտեաններու ընթացքին կը գոյանայ շարունակ, նիւթապէս իմացուած «ոյին» է: Այս կը նշանակէ թէ արարածները նախանիւթէ մը շինուած բոներ չեն: Եթէ այդպէս եղած ըլլար՝ նախանիւթը և շինողը յաւիտաւից եղած պիտի ըլլային: Բայց այս երկուքին յաւիտակցութիւնը կը յարուցանէ այնպիսի մեծ գոռատրութիւններ, որոնք անկարելի կը դարձնեն անոր ընդունելութիւնը: Եւ արդէն evolutionisme-ի ծագեցուցած մտքի նոր լոյսերուն տակ նախանիւթի և շինողի խնդիր մը գնելը շատ պարզատեսական է: — Անշուշտ երբ նիւթապաշտութիւնը «շինող»ին տեղ «ուժ»ը կը գնէր հարցը ամենեւին փոխած չէր ըլլար: Վասն զի կը մնար տակաւին ուժին և նիւթին իրարու նկատմամբ ունեցած զիրքին և յարաբերութեան հարցը:

Ըսինք սակայն՝ թէ «նիւթալիսնակալս իմացուած ոչինչ»: Վասնզի պէտք է դիտել՝ թէ նախանիւթէ մը արարչութեան գաղափարը անգամ մը մէջտեղէն վերցրենէն ետք՝ պէտք չի մնար այլևս պնդելու քացարձակ ոչնչութենէ ստեղծագործութեան վրայ: Ստեղծումը արդէն՝ ըստեղծուածին համար գոյութեան նախորդող կռուան մը կը պահանջէ: Եւ Քրիստոնէութիւնը՝ ուղղակի կամ անուղղակի՝ չուսուցաներ իրերու յոռաջագայութիւն մը բացարձակ ոչնչութենէ: Ընդհակառակը՝ Տիեզերքի ստեղծագործութենէն առաջ՝ «Աստուծոյ Հոգին ջուրերու վրայ կը ընրջէր» (*): Մնաց որ քացարձակ ոչնչութենէ յառաջ եկած բաներ՝ Աստուծոյ սիրոյն հընարաւոր ալ չէր որ արժանի կարենային ըլլալ: Որով բացարձակ ոչնչութեան ստեղծումը՝ մը՝ հաւանաբար չի կրնար նոյն քրիստոնէական եղած ըլլալ՝ իր ուսուցումով: Ատկէ զատ՝ խօսելով մարդու մասին՝ անոր մէջ ինչ որ հակակնէ՝ Աստուած իրմէ՝ փչեց զայն

(*) Մննդոց գրքին առաջին գլխուն մի քանի համարները ճշմարտութիւններով քեզուն պատկերներ են. բայց ընդլայնելու տեղ չունինք այստեղ:

— չունչը: Եւ պէտք չէ մոռնալ՝ որ մարդուն շնչաւոր ըլլալուն իրողութիւնը, ուրիշ խօսքով «Աստուծոյ իր շունչը փչելը» մարդուն մէջ՝ episode մըն է, յառաջ եկած բոլոր իրերու պատմութեան ընթացքին: Ուստի՝ հարկ է ըսել թէ հոգեդիտակէս իմացութեամբ «ինչ» է մը ծնուաւ եւ կը ծնի ամէն բան. բայց այդ «ինչը» Հոգին է. Աստուծոյ Հոգին, որ անշուշտ զգալի եղբերու պարունակին մէջ «ոչինչ» է, վաւերի այնտեղ շօշափելին եւ զգալին է միայն «ինչը»:

Տիեզերքին Հոգիէն՝ յառաջագոյնութիւնը, եւ յետոյ ետ Հոգիին՝ վերադարձը մտածութեան երկու շղթայումով մը միայն կարելի է յստակացունել: Այստեղ կը բաւականանաք ըսել թէ Գրիստոնէութեան համար — որ է ըսել բանականութեան համար — ամէն ինչ Հոգիէն կուգայ եւ Հոգիին կ'իրթայ շարունակական ընթացքով մը: Երկրական տիեզերքը նիւթականապէս ոչինչէ յառաջ եկաւ եւ պիտի գառնայ նիւթապէս ոչինչ (*). Հոգին նիւթին ճամբով հոգիի կը վերածուի. ամէնէն առաջ հոգի, ամէնէն վերջ հոգի. այս ըմբռնումին մէջէն միայն կարող կ'ըլլանք տեսնել նիւթին եւ հոգիին յարաբերութիւնը:

Այսպէս ուրեմն, պիտի գոյ օր մը, յաւիտեան մը, երբ ալ նիւթ պիտի չըլլայ: Գիտնականներ կ'ըսեն, թէ տիեզերքի մէջ գոյութիւն ունեցող ռաժի քանակը մնայուն է անփոփոխ չէ, թէ հետզհետէ կը նուազի անիկա. եւ որովհետեւ նիւթը ուժով միայն կը կենայ, ուժին սպառումով՝ նիւթն ալ դատապարտուած է ամբողջական փճացման: Գիտական այս հաւատարմութիւնը վարկած մը չէ. ձգողականութեան չափ վստահելի իրողութեան մը ներկայացումն է:

Բայց այս հաւատարմութիւնը նիւթապաշտութեան, տիեզերքի մեքենական ըմբռնումին, որոշադրականութեան ի հիմանէ ստանումը եւ կործանումն է. յօդս ցնդիլն է նաեւ ասոնց արբանեկող բոլոր ուսու-

ցութեան, որոնք ո՛չ միայն չեն կրնար նիւթին գոյութիւնը բանաւորապէս բացատրել եւ ներկայացնել, այլ նաեւ չեն ալ կրնար անոր սկիզբն ու վախճանը, գոյութեան պատճառն ու նպատակը ունէ աստիճանով հասկընալ:

Այս նկատողութիւնները ըրինք՝ որպէսզի նիւթական մարմնի վերաբերմամբ, այսինքն քիմիական օրէնքներու համաձայն տարրալուծելի մարմինի եւ կամ անոր մասերուն վերաբերմամբ, մեր տեսակէտը յստակ եւ որոշ ըլլայ:

Արդեւ վերջին ժամանակներուն ճշմարտութեան մէջ գիտական նոր մխրճումներուն հետեւնեքով նիւթապաշտութեան կատարեալ սնանկացումը ամէն մարդու ծանօթ է: Բայց երբ նիւթապաշտութիւնը ինչո՞ր կանգուն կը մնայ Գրիստոնէութիւնը միայն՝ իբր գետին տէրը: Եւ արդարեւ՝ Գրիստոնէութիւնը, այսինքն անոր ամէնէն էական վարդապետութիւնը եղող մարդեղութեան խորհուրդն է միայն որ կը բացատրէ մարմինի գոյութեան պատճառն ու վախճանը, անոր ինչութիւնը եւ կատարած գերը:

Արդ, քրիստոնէութիւնը կ'ըսէ՝ թէ Գրիստոսի գերեզմանը, որ ուրբաթ օրը խաչուած ու մեռած մարմին մ'ամփոփած էր իր մէջ, երկուշաբթի առաւօտուն դուստիլ գանձուցաւ (*):

Պէտք չէ վախնալ հարցնել թէ ի՞նչ եղաւ այս մարմինը: Եկեղեցին, Ս. Գրքի միջոցաւ, մեզի կ'ըսէ թէ յարութիւն առաւ անիկա, եւ ասուն մը այս երկրի վերայ մնալէ ետք երկինք եկաւ. Բայց այս «յարութիւն առնելը», «մարմինը», «երկինք ելնելը» այնպիսի եղբեր են, որոնք իրենց մակերեսային իմաստով զրիթէ ոչինչ կ'ըսեն միզի. շատերու նոյնիսկ սխալ բաներ կ'ըսեն:

Չենք կրնար, եւ պէտք չէ մտածենք, թէ Գրիստոսի մարդկային մարմինը, իբր մանրով, ոսկորներով, մողեքով, եղունգներով երկինք եկաւ: Այս բաներն իր ծոցն առնող երկինք մը անծանօթ է մեզի: Ո՛րքան

(*) Այս «գառարկ»ութիւնը «բացատրող» վարկածներն իրենք այնպիսի գառարկ են, եւ ոչ մտութեան հակառակ, որ նախապաշարեալ մտքի վիճակէն բացաւ անդին չեն անցնիր:

(*) Այս սկիզբին կամ վախճանին յանկարծական կամ աստիճանական ըլլալուն կամ չըլլալուն խնդիրը կարեւորութիւն չունի ինքնին: Վասնզի ժամանակին քանակը որակի գործերուն հետ համեմատական չէ, այսինքն որակի գործերը եւ ժամանակի չափերը մնայուն արժէքով functionներ չունին, ուսողական իմաստով:

ալ նրբացած ըմբռնենք Բրիտանոսի մարմինը, որքան ալ պայծառացնենք զայն զգալի լոյսով մը, գեղեցկացնենք զայն սերտվրէական կերպարանքի մը թիւթեւ թիւթեւ ու թափանցկութիւնով, ո՛րքան եթերայնացնենք զայն, տակաւին չունինք «երկինք» մը՝ ուր կարենայ թափանցել անիկա:

Բրիտանոս ինքը բնաւ չէ ցուցուցած մեզի այդպէս ճեղքական երկինք մը: Բայց անկէ՞ որ «երկինք» ելած մարմին մը հոն տեղ մը պիտի չկրնար գտնել հանգչելու, Բրիտանոսի միջամտան մարմինին եթերայնացած մարմինի մը վարձու մը յարուսթեան հրաշքին մէջ պիտի ենթադրէր ուրիշ հրաշք մը, որ ոչ ինքն իրեն բանի մը պիտի ծառայէր, ո՛չ ալ յարուսթեան մեծ հրաշքին հասկցողութեան պիտի օգնէր: Ընդհակառակը, յարուսթեան մեծ հրաշքին — որ համարիկներական օրէնքի մը կատարուածն էր և է, քան թէ տարօրինակ երևոյթ մ'իյնէին — իմաստն ու արժէքը անթափանց ամպով մը պիտի պատէր:

Այսպէս կամ այնպէս՝ Բրիտանոսի բնախօսական մարմնիկ փառաւորումը՝ երկնային բնականութիւնով մը, և լուսապայծառ կերպարանքով մը նոյնիսկ, վարկաբարակի պատիւ մըն է ընծայուած այն բանին՝ որուն դատապարտութեան վճիռը քիչ անգամներ չէ որ արտասանեցին ինքը Բրիտանոս և իր առաքեալները(*):

Նիւթական մարմինը չի կրնար ըլլալ, և չէ եղած մանուսնոց Բրիտանոսի համար, որ արժանանայ այն վիճակին, որ հոգիներու եւ Հոգիին միայն վերապահուած է(**), Միւր սարտաքին մարդը՝ ապակաշաւթեան բաժինն է յաւէտ. այն կ'ըսեն մեզի Աւետարանը, եւ կիանքի փորձառութիւնը: Բրիտանոսի «ուսանացմամբ» զգեցած կարեկեր մարմինը, Անոր «մեղք եղած» մասը՝ ապակաշաւթեան է մահուան

ենթակայ էր եւ եղաւ. Բրիտանոսի մարմինին մէջ մեռաւ մեղքը. այդ մեղքով պէտք էր մեռնէր նաեւ աւրտաքին մարդուն՝ մարմինը, նիւթական մարմինը: Ինչպէս որ պիտի քակուի մեր «երկրաւոր տաճարը»(*), այնպէս ալ քակուցաւ նաեւ Բրիտանոսի մարմինին երկրաւոր տաճարը: Անոր «երեք օր» հոգը վերաշինուած Տաճարը մտեղէն չէր այլեւս:

Բայց ի՞նչ եղաւ, կը հարցնենք տակաւին, Բրիտանոսի մարմինը, այն որ տաւածուցաւ խաչին վրայ, և տեսնուցաւ ամէնքէն, այն որուն կողմ կրցաւ ծակել նիւզակը, ցայտեցնելով անկէ տրիւն և ջուր, այն որ ծանրացաւ զայն կողմ բազուկներու վրայ, այն որ վարչամական մէջ սեղմուեցաւ:

— Եղաւ այն՝ ինչ որ պիտի ըլլայ ամէն նիւթ յաւիտեաններու վախճանին. պարզապէս ոչինչացաւ ան. այնպէս՝ ինչպէս կ'ոչնչանայ կիզելի նիւթը՝ սաստիկ կրակին մէջ: Բրիտանոս իր արձակած մահուան վճիռը գործադրեց իր մեղքէն մարմնին վրայ նախ, ցուցնելու համար ըլլալիքը ամէն նիւթեղէն և մտեղէն մարմիններու: Հագաւ ու գործածեց անձնոր այդ մարմինը Բրիտանոս, որքան առնեն որ պէտք էր ան՝ փրկութեան գործը ի գլուխ հանելու համար, և յետոյ վերցուց զայն մէջտեղէն երբ ալ անպէտ դարձաւ անիկա: Իրապէս դատարկեց զերեզմանը մարմինէ, դիակէ, ինչպէս պիտի դատարկուի տիեզերքը ամէն նիւթէ երբ յաւիտեանները իրենց լրման հասնին, երբ «բնութիւնը կրակով այրելով լուծուի»(**):

Նշել պէտք է՝ որ ոչ ոք տեսաւ առաքեալներէն կամ միւսներէն՝ Բրիտանոսի գերեզմանը գրուած մարմինին փառաւորումը: Ինչ որ տեսան՝ պարզապէս սա էր՝ թէ մարմինը չկար:

Բրիտանոսի մեղքէն մարմնին այս կերպով մահը սակայն բոլորովին տարբեր է մեր մարմնին մահէն: Մեր մարմինը, իբրեւ գործիքը իր ճակատագրէն տակաւին հեռու գտնուող հոգիի մը՝ և իբրեւ մասը իր գործը տակաւին չլրացուցած նիւթական զգալի տիեզերքին՝ կը դառնայ հոն ուրիշ առնուեցաւ — հոգին: Մեր ծնունդը և մահը չեն չափեր յաւիտեան-

(*) «Մարմին ինչ ոչ օգնէ...», «մի՛ գարհուրիցիք յայնցանէ՛ որք սպանանն զմարմին» (Բրիտանոս). «ամենայն մարմին իբրեւ զխոտ է» (Ս. Պետրոս և Եսայի). «Մարմին և արիւն զարեքայութիւն Աստուծոյ ո՛չ կարեն ժառանգել» (Ս. Պողոս):

(**) Հմմտ. Ղկա. Ի 35: Հանդերձեալին մէջ ստեղծի մարմնի յատուկ կամ զգալի վայրէջքի հետ. վերջապէս Բրիտանոս եզրկական և ուրիշ վայրենի ցեղերու մարմիններու յարութեան մասին ունեցած ըմբռնումները չէ որ ուսոյց:

(*) Բ կրն. Ե 1:

(**) Բ Պար. Գ 10:

ները ծայրէ ի ծայր: Մինչդեռ Քրիստոսի ծնունդը և մահը երկու ծայրերն են յաւիտեաներու սկիզբին և վախճանին: Քրիստոս առաւ իր մարմինը՝ Սուրբ Հոգիէն, նիւթականացէս առչինչէն: Հոգին՝ նիւթական ինչ մը ստեղծեց կնոջ մը մտեղէն շրջապատին գործիականութեամբ, և գերեզմանի շրջապատին գործիականութեամբ, մեռելութեան ճամբով, յանձնեց այդ մարմինը ոչնչութեան, «ոչինչ»ին: Երբ փրկութեան գործը կատարուեցաւ՝ ա՛յ չկար մարմինը մտեղէն: Վերջացած էր անոր գերը:

Սակայն տակաւին Քրիստոս «մարմնով» երկինք ելաւ. և ինչ որ աւելին է՝ «նոյնին մարմնով»: Հակասութիւն չէ՛ յայտնի՝ որ ինչ ինչ շփոթութիւն կայ իւրեք գրոյն մէջ: «Նոյնին մարմնով» երկինք ելաւ հաւաստեալը գերազանցապէս ճշմարիտ և իրական է: Երեւութական պիտի ըլլար մարմնոյ յարութիւնը և յերկինս վերացումը արդարեւ, եթէ մտեղէն մարմնոյ մասին եղած ըլլար խօսքը: Վասնզի երեւելի բաներն է որ չենք գիտեր իրապէս, այլ աներևոյթները միայն գիտենք (*):

Բայց պէտք է մտնենք հարցին մէջ. պէտք է տեսնենք թէ ի՛նչ է մարմինը, ի՛նչ է ան նկատմամբ միտին, և ի՛նչպէս ստեղծուեցաւ ան:

Մարմինը ստեղծուեցաւ համադրական ընթացքի միջոցին պէտքի մը հետեանքով. մարմինի յառաջագայութիւնը այդ ընթացքին մէջ episode մը, գրեալք մըն է: Անշուշտ լայնագոյն շրջանակին մէջ՝ նոյնը պէտք է ըսենք նիւթին համար, քանի որ նիւթը ժամանակի է միջոցի մէջ միայն տարածուած երեսոյթ-իրողութիւն մըն է. այսինքն, անհրաժեշտաբար սկիզբ և վախճան ունի ան: Մարմին յառաջ եկաւ երբ հոգեղէն պարզ միութիւնը իր նիւթական շրջապատին եւ անոր մէջ եղող կացութիւններու եւ առարկաներու հակադրելու համար յառաջ բերաւ ևս բարգաւաճեց նիւթական գործարանաւորութեան անդուշտար մը: Այս անդրուշտարին գործիականութեամբ նախնական հոգին հակադրեց (react) հեղհեղէն՝ գոռոզէն եկող ներգործութիւններու և ներխուժումներու, այսինքն արտայայ-

տեց ինքզինքը՝ հանդէպ իր շրջապատին՝ ինքզինքը պատշաճեցնելու համար անոր: Ամէն նոր կացութիւն, ամէն նոր առարկայ, որ հոգիին ճամբուն վրայ եկաւ՝ նոր պատշաճեցումներ պարտադրեց անոր, նոր յորինուածային բարդութիւններ ստեղծեց անոր մէջ: Եւ որովհետեւ նիւթական շրջապատի մը դիմաց էր որ հոգին շինեց իրեն համար հեղհեղէն բարդացող գործիք մը, յորինուածութիւն մը, ուրեմն նիւթական շրջապատին համապատասխանելու համար՝ նիւթական յատկանիշ պիտի ունենար այդ յորինուածութիւնը հարկաւորաբար: Այսպէս՝ մարմինը հոգիին համար, հոգիին իր շրջապատին հետ յարաբերելու պէտքին պատճառաւ, զայն կատարելագործելու նպատակաւ է որ գոյութիւն կ'առնէ, կը գործարանաւորուի, կ'իրականանայ: Ուրեմն մարմինը միջոցն է որով հոգին ինքզինքը կ'իրականացնէ, կը բարգաւաճէ:

Բայց այս իրականացումը կեանքն իսկ է. որով ամէն կեանք հոգեւոր նպատակի մը կը ձկտի. ստեղծագործութիւնը, սկզբնականն ու շարունակականը, հոգեւոր նպատակ միայն կրնայ ունենալ: Մարմինը, հետեաբար, անձին արտայայտութեան կերպերուն ամբողջութեան մէկ կալուածն է: Կ'ըսենք միայն «մէկ կալուածն է», վասնզի հոգին հեղհեղէն ստեղծեց արտայայտութեան ուրիշ կերպեր ալ, մտածումի և զգացումի կերպեր (*), որոնք հեղհեղէն նիւթեղէն արտայայտութիւնը գերազանցեց ձեռք եղան (**): Ո՛րքան այս վերջին ձեռքը զարգանան և բարգաւաճին՝ այնքան մտեղէն մարմնի գերը երկրորդական և հետեղհեղէն ունկարեոր կը դառնայ:

Արդ՝ Հոգին երբ ինքնարտայայտուեցաւ աննիւթական կերպերու, կամ «հոգեկան» կերպերու կալուածին մէջ կը թեւակոխէ — այսինքն մտածումի և ըզզու-

(*) Այս աննիւթական արտայայտութեան կերպերը, որոնք տեղի կ'առնեն մարդուն հոգիին մէջ, ժամանակագրականօրէն նիւթական կերպերէն ետքն են անշուշտ, բայց կարեւորութեամբ և արժեքով անոնցմէ առաջ և վեր են:

(**) Ընթերցողները ներգրավուա՛կ ըլլան՝ որ նոր հոգեբանութեան այս կարեւոր բայց հաստատուն սկզբունքներուն վրայէն արդէ կ'անցնինք: Մեր յօդուածը աւելին չի տանիր:

ցումի գործերուն կը ձևոնարկէ — արդէն իսկ կը սկսի դառնալ ոչ-նիւթական գործարանաւորութիւն մը, իր յորինուածութեամբը կազմելով միւլթիւն մը. վասնզի անոր ումէն մասերը — արամադրութիւնները և վիճակները — իրարու յարակցութեամբ ամբողջութիւն մը կը յորինեն: Այս ամբողջութիւնը ուրիշ բան չէ եթէ ոչ անձնականութիւնը. այս ամբողջութեան միացուցիչ կեդրոնը ուրիշ բան չէ եթէ ոչ անձը, ինքնը:

Պէտք է գիտնիլ թէ՛ անձը աւելի կատարեալ ընկելու համար անձնականութեան բարգաւաճումը, ուրիշ բառով՝ հոգիին ինքնութեան կերտումը, ի սկզբան հնարաւոր էր և է տակաւին մարմինով, մտեղէն մարմինով միայն, այն պատճառաւ որ չըրջապատը նիւթեղէն էր և է տակաւին: Ո՛րչափ անձնականութիւնը՝ անձին աստիճանական վերելքին ընթացքին, ինքզինքը ոչ-նիւթական կերպերով բարգաւաճել յաջողի՝ այնքան նիւթին, նիւթական մարմինին դերը պիտի նուազի, հետզհետէ բոլորովին վերջանալու համար(²): Երբ նիւթին դերը վերջանայ, ինքն ալ իբրև անպէտ բան՝ պիտի ոչնչանայ ի հարկէ: Եւ այն ատեն անձնականութիւն ըսուածը(³) պիտի դառնայ ամբողջովին աննիւթական յորինուածութիւն մը:

Հիմա, այս անձին յորինուածութիւն՝ մեր յաւիտեանին մէջ, նիւթին անդրու-վարէն մեր պատած ըլլալուն համար տակաւին, զգալի իրականութեամբ մըն է որ կը ներկայանայ, և կը կոչուի «մարմին»:

Մարմինը ուրեմն, ուրիշ բան չէ եթէ ոչ անձնականութիւն, որ ո՛րչափ ապրող էականերու շարքին վրայէն դէպի ետ երթանք՝ կը ներկայանայ այնչափ աւելի նիւթական իրականութեամբ մը, և ո՛րքան դէպի յառաջ երթանք՝ կը ներկայանայ այնքան աւելի աննիւթական իրականութեամբ մը(⁴): Բայց աննիւթական իրա-

կանութեան և իրողութիւններու մէջը կ'ըսենք «հոգեւոր»: Ուր որ չըրջապատը հոգեւոր է՝ հոն նիւթը այլևս կարևոր չըլլալուն՝ անձնականութիւնը, այսինքն «մարմին»ը, հոգեւոր կը դառնայ(⁵):

Բայց հասնք արդէն Առաքեալին հոյակապ յարակարծիքին (paradox)(⁶): Պէտք է ըսենք ըստ այնմ թէ մեր մարմնաւոր մարմինին վրայէն, անոր գործիականութեամբ, մինք կ'երթանք դէպի հոգեւոր մարմին(⁷): «Հոգեւոր մարմին»ը վախճանն է մարդուն անձին՝ սամնէն առաջ, վախճանն է բոլոր ապրող էակներու՝ հետըզհետէ և ի վերջոյ:

Սակայն Յարուցեալ Քրիստոս, Անոր փիճակը ահաւասիկ, մարդուն վախճանն է. Քրիստոս իր յարութեամբ՝ պատմութեան ապագայի ծայրը բերաւ և ցուցուց պատմութեան մէկ միջակայ ժամանակակէտին վրայ: Ուրիշ խօսքով՝ տն յարութիւնն առաւ «հոգեւոր մարմին»ով, այսինքն եղաւ ան՝ ինչ որ պիտի ըլլայ ամէն մարդ ի վերջոյ: Եւ այս հոգեւոր մարմինը մարմինն է՝ բոլորին բուն, իրական և տեական իմաստով. վառն զի նիւթական մարմինը ինքնին՝ ժամանակ մը գործածուելէն ետք փճանալիք գործիք մըն է, ինչպէս է՝ արդարեւ մարդուն կեանքին մէջ, ինչպէս եղաւ գերազանցապէս Քրիստոսի համար: Վասնզի մինչ զԱյն ճանչցանք այս երկրի վրայ մտնողն մարմնով՝ յարութենէն ետք նոյն կերպով չէ որ ունի Ան իր մարմինը(⁸):

Ինչպէս որ սերմին մէջ կայ կենսական սկիզբը — որ կը համապատասխանէ մարդուն նախնական հոգիին — եւ այդ կենսական սկիզբը պատած է հուննելով մը, և այս հուննող պարզապէս մեռնելով, բոլորովին փճանալով, կեանքի սկիզբին նոր մէկ ծաղկումին արտայայտութեան սանդուխ մը կ'ըլլայ, այնպէս ալ մարդկային հոգին նիւթական մարմինի վրայէն կ'ելէ, հոգեւոր մարմինի մը հասնելու համար: Բայց

(²) Protoplasme էն, նախնական բիւլէն դէպի մարդ կատարելագործման ընթացքը այս միայն կը ցուցնէ:

(³*) Personnalité:

(⁴*) Ձիւռ մը մարմինն, ըստ այնմ, շատ աւելի մարմնաւոր է, քան մարդու մը. մարդու մը մարմինը իր կարգին շատ աւելի մարմնաւոր է՝ քան հրդեհակը մը:

(⁵) Աստուածաշունչի մէջ յաճախ աւանդայն մարմին կը նշանակէ «ամէն անձ»:

(⁶*) Ա կրն. ԺԵ 42-45:

(⁷*) Վասնզի զնչաւոր մարմինն նպատակը հոգեւոր մարմինն է, որ վախճանական պատճառն է առաջնին (Ա կրն. ԺԵ 46):

(⁸*) Բ կրն. Ե 16:

այս processի ընթացքին մարմինը հետզհետեւ և ի վերջոյ կը մեռնի:

Մեռաւ Քրիստոս խաչին վրայ՝ երբ յանձնեց կամ աւանդեց իր հոգին Աստուծոյ: Մեռնելու այդ վայրկեանը ուրիշ բան չէ՝ եթէ ոչ մահդէն մարմինի գաղրիւր Քրիստոսինը ըլլալէ: Ուստի մնաց մահդէն մարմինը այդ վայրկեանէն պարզ նիւթ, և իստոյ, յարութեան վայրկեանին ոչնչացաւ: Բրիտանոսի մարմինին համար, խաչին «յանձնումսն» մինչև յարութիւն երկարող հրեք օրերը կը բովանդակեն իւրաքանչիւր անձի մահուան վայրկեանէն մինչև յաւիտեաններու վախճանը երկարող ժամանակամիջոցը: Նիւթական տիեզերքը՝ «պերկաման» է, ուր մարդուն մարմինը, արդարեւ սակն նիւթեզէ բան, կը մնայ մինչև նիւթական համագոյքի ոչնչումը:

Միւս կողմէ՝ Քրիստոսի «հոգին», որ բաժնուեցաւ նիւթէն խաչին վրայ աւանդումի վայրկեանին՝ զգեցաւ իր կատարեալ «հոգեւոր մարմինը» յարութեան վայրկեանին: Քրիստոսի հոգին, ուրեմն, խաչին վրայ մարմինէն բաժնուելէն մինչև յարութիւն երեք օրերու կեանքը կը բովանդակէ մեր հոգիին կեանքը մեր մահէն մինչև մեր յարութիւնը: Անշուշտ մեր հոգին կը զարգացնէ, կը կատարեալագործէ իր աննիւթական մարմինը այս ժամանակամիջոցի ընթացքին: — Քրիստոս ալ մահուան վայրկեանին երբ թողուց վերջապէս նիւթական աշխարհը և մտաւ գերկիւնք՝ կամ «գոթիք», այսինքն աննիւթական աշխարհին մէջ, և յարութեամբ հասաւ իր փառքին վերջակէտին, կատարած եղաւ այդ ժամանակամիջոցի ընթացքը: Վասնզի Քրիստոսի երեք օրուան մնալը «յերկինս» կամ «ի գոթիս» (երկու եզրերը յիշականին տարբերութիւն չունին իրարմէ) մարդուն հոգեւոր մարմնին վերելքի միջոցը կը ներկայացնէ՝ Քրիստոս ուրեմն, որ Եօնայնացոյց զանձն՝ այս աշխարհի վրայ, այդ «ունայնութիւնը» լեցուց թաղման երեք օրերու ընթացքին, և իր «ունայնացած» հոգեւոր մարմինը — «ունայնացած» որ նիւթին հետ միացման անհրաժեշտ հետեանքն էր — անցուց processի մը մէջէն և եղաւ «փառաւորեալ հոգեւոր մարմինը»: Ուրեմն՝ մարմինը կը մեռնի՝ իր ապականութեամբ և յարութիւն կ'առնէ նոր

մարմինը առանց ապականութեան^(*): Կը մեռնի տնարգութեամբ, կը յառնէ փառքով. կը մեռնի տկարութեամբ և կը կենդանանայ զօրութեամբ. կը մեռնի չնչաւոր մարմինը, կը վերածնի հոգեւոր մարմինը: Մինչ առաջին մարդը անասուններուն մօտ էր^(**), ըլլալով «ի շունչ կենդանի», վերջին մարդը Աստուծոյ մօտ է, ըլլալով «ի հոգի կենդանարար»^(***):

Այսպէս՝ եղափոխութեան ընթացքն է տնուապէս զէպի շնչաւոր, շնչաւորէն զէպի հոգեւոր^(****), և հոգեւորէն զէպի Աստուած, մարմինի ճամբով, որ նախ և այժմ մարմնաւոր է, իսկ հետզհետէ և ապա հոգեւոր: «Երբի հոգէն եղող մարդը» հրկինքի հոգիէն պիտի ըլլայ, պիտի ըլլայ երկինքի Տիրող պէս, և ասիկա այնպէս՝ ինչպէս և ինչ ճամբով որ եղաւ Քրիստոս: Վասնզի իժէ ա՛յն է evolutionի ընթացքը ինչպէս որ կը տեսնենք զայն պատմութեան ընթացքին, պէտք է որ սա՛ մեր ապականութիւնը անապականութիւն զգենու^(*****): Կ'երթանք զէպի անապական մարմին. ա՛յդ է համագոյքի քաղած ճամբան, զոր բացույցայտեց մեզի համար Քրիստոս իր ճամբայով, որ Անոր աւետարանութեամբ կեանքն իսկ է:

Այս պատճառաւ է որ քրիստոնէական կրօնը կարեւորութիւն չի տար մարմինին, նիւթական մարմինին: Մարդուն մէջ մարմինը չէ որ կը տեսնէ եւ կը ճանչնայ այն^(*****) այլ հոգեւոր մարմինը միայն:

Վերեւ պարզուած տեսութիւնը Քրիստոսի երկրաւոր մարմնի խորհուրդին եւ վախճանին մասին՝ կրնայ յարուցանել միակ բանուոր հարց մը, որ է սա. կարելի՞ է միթէ կանխել և խսցնել յաւիտեաններու զօրծը ներկայ պատմական պահի մը մէջ, ետքի կատարելութեան

(*) ԱՅԻՆ. ԺԵ 42-45:

(**) Այս հաւատաւորութեամբ Առաքելային՝ (ԱՅԻՆ. ԺԵ 45 և 47) չի հակասեր նախամարդուն սկզբնական անմեղութեան, եւ անոր վրայ դրուած առաւածային պատկերի և նմանութեան ճշմարտութեան:

(***) Երբեք թեւեւ ետք Քրիստոսի կերած կերակուրը այն հակառակորդն ունեցաւ ինչ որ իր մահդէն մարմինը:

(****) ԱՅԻՆ. ԺԵ 47:

(*****) ԱՅԻՆ. ԺԵ 53:

(******) ԱՅԻՆ. Ե 16:

վիճակ մը բերել և զետեղել այժմեան անկոտոր վիճակներու շրջանակին մէջ, յառաջ բերելով աններդաշնակ երեւոյթ մը։ Նկատողութեան յանձնելէ ետք վերեւ ակնարկուած այն իրողութիւնը թէ գործի մը մեծութիւնը ժամանակի երկարութեան հետ չի համեմատուիր, բաւական կը նկատենք հոս զիտել տալ թէ մարդուն վախճանին Գրիստոսի մէջ իրագործուած կամ ներկայականացած ըլլալու իրողութիւնը ոչինչ կը դնէ մեր առջև անբանաւոր։ Պատմութեան ընթացքին կատարուող ամէն գործ՝ կանխումը, ներկայականացումը, իրայնացումն է վախճանի մը, ապագայի մը։ Վախճանի վիճակ մը, ներկայի վիճակէ մը զատող ժամանակի քանակը կոխեալ է պարզագոյն գործող սննդին մեծութենէն և զօրութենէն։ Այսպէս՝ զօրաւոր և մեծ անձ մը՝ լատ աւելի կարճ ժամանակի մը մէջ կ'իրագործէ, կը ներկայականացնէ (*) նպատակ մը։ Եւ երբ աշխարհի մէջ կան մեծ մարդեր եւ փոքր մարդեր՝ ոչինչ կայ անբանաւոր խորհելու մէջ թէ Մեծագոյն Մարգը, տարածներու անդրանիկը, Վարդը՝ զայն պատմական յախճանից՝ երեւած ըլլալ պատմութեան սեմին վրայ՝ Մեծ մարդերն են փոքր մարդերու յարացոյցները։ Մեծագոյն Մարգն է բոլոր մարդերու յարացոյցը։ Բայց ինչպէս փոքրը և մեծը պատմական իրողութիւններն են, այնպէս ալ պէտք է եղած ըլլայ Մեծագոյնը։

Այսպէս խորհիլ կրնանք անշուշտ՝ եթէ միայն ընդունինք այս Մեծագոյն Մարգուն աստուածութիւնը։ Որով կ'ամ Գրիստոսի յարութիւնը Անոր աստուածութեան ապոյցոյցն է, կ'ամ Քրիստոսի աստուածութիւնը Անոր յարութեան ապացոյցն է։ Այս երկուքին որեւէ մէկուն իրականութիւնը կը պահանջէ միւսին իրականութիւնը։ Եթէ այս երկուքն օրեւէ մէկուն հնարաւորութիւնը բանաւորապէս հերքելու պատեհաւ մը կարենաք գոյութիւն պահելալ — և զոյն թիւն չունի այսպիսի պատեհաւ մը — անշուշտ միւսը կարելի էր ուրանալ։ Բայց այսչափը հաւատոյ և մտքի յստակատեսութեան խնդիր է։

Կը մնայ սակայն նկատի առնել՝ «հո-

գեոր այս «մարմին»-ին «երկինք» ելքը, և հոն ունոր ունեցած «տեղը»։ Ինչպէս նաեւ «շնչաւոր մարմին» և «հոգեւոր մարմին» երկու վիճակներուն առնչութիւնը։

Երկինքը հոգեկան գաւառ մը կ'ամ վիճակ մըն է։ Ունէ ապրող էակ որքան նիւթէ ազատի և հոգեկանութեամբ աւելնայ, այսինքն որքան գիտակցութեան (**) սանդուխէն վերելակէ՝ այնքան կը մտենայ երկինքին։ Երբ էակ մը «հոգեւոր մարմին» վիճակին հասած է, արդէն երկինքին մէջն է ան։ Այսպէս՝ երկինքը «բնական վայրն» է հոգեւոր անձերու (**):

Բայց այս անձերը իբրեւ առանձին հոգեւոր յորինուածութիւններ՝ կը կազմեն անջատ միութիւններ միայն։ Եթէ խորհինք թէ այս անջատ միութիւնները զուրկ են ունէ յարակցութենէ (**), այսինքն իրենց մէջ ճպտակներն են, մեծ զտնաբանութիւններ կը ցուին մեր առջև։ Նախ՝ անջատ և անհամակարգ անթիւ էակներու գոյութիւնը համատեղելական կարգին քառօր վերածումն է։ Յետքի՝ այս հոգեւոր անձերու յառաջադասութիւնը տիեզերքի արտաշնչութեան պատմութեան ընթացքին՝ անբացատրելի կը դառնայ, քանի որ ամէն իրողութիւն նպատակի մը կը ձկտի, և սակայն նպատակներու անհուն բազմաւորութեան մը կարելի չէ ընդունել՝ հակասելով Տիեզերքի կեանքին մէջ յիստուած ներգայնակութեան, որ փորձառութենէ տուեալ է։ Կը մնայ ուրեմն խորհիլ աւելի համապարփակ յորինուածութեան մը մասին, և ընդունիլ թէ այս հոգեղէն գիտակից (***) անձերը, ամբողջը մէկ կը կազմեն յորինուածութիւնը համապարփակ և Միակ, Գիտակից, Կենդանի Անձի մը, որուն մարմնի անդամներն են իրենք, և որ իրենց զուխն

(*) Այս բառը կ'առնենք իր հոգեբանական իմաստով՝ անոր մէջ լուսնոգիտելով էակներու կարգին մէջ անոր ներկայացած բոլոր ատրիբուտները։

(**) Ձեռք կրնայ խուսափիլ ժամանակի եւ միջոցի պատկերներէն, նոյնիսկ աննիթական իրողութիւններ բացատրելու համար։ Մեր մշտնջեն շինուածքը անհրաժեշտաբար կը պարտադրէ մեզի՝ յափի վրայ եզրերը։

(***) Coherence:

(****) Այս բառը կ'առնենք հոս վառնիչ նիւթէն զէպի հոգի անցըր անգիտակցութենէն զէպի գիտակցութիւն անցքն է։

(*) Actualiser:

է, յարաբերութեամբ մը՝ որ նման է մարդուն մարմնի բլիշներուն և անոր անձին յարաբերութեան: Մարդուն մարմնին մէջ բլիշներն իրենց ուրոյն կեանքերն ունին, արժէքի և կարեւորութեան աստիճանաւորումներով — ունշուշտ յոյժ տարրական և նախնական վիճակի մէջ. որպէս թէ իրենց «անձ»երն ունին անոնք: Բայց բոլոր բլիշներէն անկախաբար կ'ա՛յ մարդուն անձը որ կը վերանցէ իրմէ, իրմով և իրեն համար ապրող բոլոր և ամէն աստիճանի եւ արժէքի բլիշները թէ՛ անհատական և թէ՛ մարդկայէս: Այսպէս՝ անհատ հոգեւոր անձերը յառաջ կու գան Աստուծմէ (*), որ անուեն է Միակ Կենդանի անձին, կը բարգաւաճին Աստուծով, և կը զիմեն Աստուծոյ իբրեւ նպատակի (**): Աստուծոյ մէջ այս անձերուն կեանքերը մանրանկարներն են Ս. Երրորդութեան կեանքին, որուն մէջ միայն հնարաւոր կը դառնան անոնք: Անաւաստիկ այդ կեանքերուն զէպի իրենց նպատակը՝ Աստուած — ձկորիւր ուրիշ բան չէ եթէ ոչ անոնց «երկինք» ելնելը, որ ուրիշ խօսքով՝ մարդոց հոգեւոր մարմիններուն Աստուծոյ Հոգեւոր Մարմինին մէջ ներմարմնանալը, ամբողջականանալն (***) է ինքնին:

Իսկ ճշգրտութեամբ մարմնիս վիճակին հասած անձերու առհըր, հոգեկան արժէքներու կարգին մէջ՝ կ'որոշալորուի անոնց հոգեւոր մարմին»ին կերպարանքէն անշուշտ, որ իր կարգին կախում ունի հոգեւոր մարմնի ու նախորդող վիճակներէն: Ամէն սերմ՝ ի'ր մարմնի կուտայ իր մահովը վերածնած բոյսին (****): Այսպէս՝ մարդոց մէջ նկարագիրներու եւ տիեզերքի մէջ՝ տեսականութեւ սոցալականութեան համաձայն ամէն մարմին իր տեղն ունի՝ երկնային աստիճաններու էջելին վրայ: Ամէն մարմին իր սփռութեան ունի, Աստուծոյ փառքին չափանիշովը չափուած. ուրիշ փառք ունին կենդանիները, ուրիշ փառք՝ մար-

դիկ, ուրիշ փառք՝ երկրաւորները, ուրիշ փառք՝ երկնայինները (*):

Մարդոց համար մանաւանդ՝ այս փառքը համեմատական է անոնց հոգեւոր և բարոյական գործերու արժէքին: Ամէն անձի անձնականութիւնը, տրուած վայրկեանի մը մէջ, կը բաղկանայ անոր նախորդ գործերէն (**): Կենդանի անձին հետեւեալ կատարած գործերը կ'իւրացուին և կ'ամբողջականացուն իր — այդ անձին — հոգեկան յորինուածքին մէջ, անոր «հոգեւոր մարմնոյն» մէջ:

Արդ, մարդ մը իր մահուան վայրկեանին ինչ որ էր, իբր բարոյական և հոգեւոր արժէք ըստ այնմ կը դասուարուի՝ հոգեւոր և աշխարհին մէջ: Պէտք է աւելցնենք անշուշտ՝ թէ այդ աշխարհին մէջ վերելքն ու վայրէջքը անկարելի չեն: Ուստի և յաւիտեաններու վախճանին ինչ արժէքի, այսինքն փրկութեան աստիճանի, որ հասած է մարդկային հոգին, ըստ այնմ պիտի ըլլայ փառքը իր «հոգեւոր մարմնին»ին: Եւ որչափ այդ մարմնի կատարեալ ըլլայ՝ այնչափ ներուժ պիտի ըլլայ տեսութիւնը և վայելքը Աստուծոյ: Վասնզի երանական տեսութիւնն ալ, որ հոգիի կեանքին վերջնական գործն է, հոգեւոր զգալաւոր անբանքներով միայն կարելի է, և հոգեւոր զգալաւոր անբանքները հոգեւոր մարմնինով միայն հնարաւոր կրնան ըլլալ:

Քրիստոսեանային կը մնայ՝ իր մարմնի հոգեւորին՝ նմանցնելով զայն Տիրոջ անմեղ, անարատ, փառաւորեալ մարմնին, վասն զի այն որ զՔրիստոս յարոյց զմեզ ալ պիտի յարուցանէ յոյն կերպով (***):

ՏԻՐԱՆ ՎՈՐԴԱՊԵՏ Ն.

(*) Ա. Կրն. ԺԵ 39.

(**) Սոյն գործերը արգարև տրուած վայրկեանի մը մէջ մարդուն ամբողջ կեանքը, կեանքի անցեալը կը կազմեն, բայց մարդու մը կեանքը՝ ինքն իսկ է, այսինքն ես-ին չուր յորինուած ձևով յիշողութեան ամբողջականութիւնը: Այս ամբողջականութիւնը՝ գործն կեանքի ընթացքին կ'աճի, յիշողութեան վրայ նոր գործերու բարդամտով և անոր մէջ իւրացումով, ինչպէս ներս առնուած սնունդը կ'ըլլայ ապրող յորինուածութեան մը համար:

(***) Պէտք է կարգալ հետեւեալ հաստատունները. — Ա. Կրն. ԺԵ 12-57, Բ. Կրն. Դ 14-Ե 18:

(*) Կր. Բ 19:

(**) Integration, incorporation:

(***) Ա. Կրն. ԺԵ 37:

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

ՊՈՂԻԿՏՈՍ

(Շարունակութիւն նախորդ Թիւիւն)

ՊԱՒՂԻՆԷ

Այո՛, այո՛, աւա՛ղ, ինքն է, մեր Հըռոփմը երբեք
Ձէ ունեցած քան զինք մեծ սիրտ, ու քան զինք պարկեշտ մէկն.
Այլ դուն գիտես այդ ամէնն. աւելորդ է խօսիլս ա՛լ.
Ձայն սիրեցի. արժանի էր ան սիրոյ կատարեալ:
Սակայն երբ բախտն իրեն հետ չէ՝ արժանիքն ի՛նչ է որ:
Երկրորդով էր շատ հարուստ. առաջինով չըբաւոր:
Ու բարեսիրտ տարփածուի մ' համար՝ որ իր հօրն է մօտ,
Կընճիւ մ'է այդ արդարեւ, անյաղթելի խոլընդոտ:

ՍՏՐԱԳՈՆԻԿԷ

Սակայն առիթ պատուական՝ արիւթեան հագուադէպ.

ՊԱՒՂԻՆԷ

Ոյ. անիմաստ եւ յիմար դիմադրութեան մը ըստէպ.
Աղջիկ մ'ատկէ ի՛նչ օգուտ ալ թէ քաղել նըրկրտի,
Ինքնախաբի՛ն համար լոկ քաջութեան գործ մ'է ատի:
Տարփատենիկ իմ այդ սէրս, տածուած հանդէպ Սեւերի,
Յուսալ կուտար որ հայրս ինձ տար ամուսին մը բարի,
Իրմո՛վ գրաւուած միտքս իսպառ, չըզգացի օր մը երբեք՝
Թէ աչքերս ինչ անոյշ դաւ սարքեր էին սըրտիս հէք.
Ձգացումներուս, իղծերուս, խոկմունքիս տէր էր դարձեր,
Գիտէր թէ ի՛նչ կար իմ ներսս, ի՛նչ ցաւ, ի՛նչ դառըն խոցեր.
Կը հեծէինք ի միասին, մեր տըխուր բախտը լալով.
Ան յոյսի տեղ ունէր միշտ միայն արցունք հոգեխառով:
Բայց հակառակ մեր այսքան հառաչանքին ու լացին,
Հայրս ու պարտուցս ըզգացումը անողոք մընացին:
Ետեւելու համար հօրս՝ պաշտօնավայրն իր այս նոր:
Ինքն, յուսահատ, հեռացաւ, գնաց խառնուիլ բանակին,
Վըսեմ մահուան մ' համբաւին լեցուած սիրովն անձկագին:
Գիտես մնացեալը անշուշտ. հոս գալէս ոչ շատ յետոյ,
Տեսայ Պողիկտը. իրեն թըւեր էր անձրս հաճոյ:

Որովհետեւ ազնուական դասուն մէջ դիրք ունէր ան,
Փափաքեցաւ հայրըս որ զիս տայ անոր տիկնութեան.
Կը խորհէր թէ խնամութեամբն անոր ինքն ա'լ աւելի
Պիտի նկատուէր՝ ամէնքէն՝ պատկառելի, յարգելի:
Հաւանութիւն տուաւ սիրոյն. ու հարսանիք կընքեցին:
Համարելով առաջաստն անոր՝ այլ եւս ինձ բաժին,
Պարտք սեպեցի նըւիրել իրեն՝ հոգւովս ի միասին,
Ինչ որ ընական ըզգացմամբ տըւեր էի ես միւսին:
Եթէ խօսքիս ապացոյց կ'ուզես՝ նայէ՛ երկիւղիս,
Որով իմ այս չար օրուան մէջ համակուած է հոգիս:

Ս Տ Ր Ա Դ Ո Ն Ի Կ Ե

Օ՛հ, բացորոշ է թէ ո՛րքան կը սիրես դուն միշտ զայն.
Գեզի այդքան վախ ազդող երազը ի՛նչ է սակայն:

Պ Ա Ի Ղ Ի Ն Է

Այն տարաբախտ Սեւերո՛սը ես տեսայ այս գիշեր.
Վըժժալնդրութիւնը ձեռքին, աչքերէն կրակ կը հոսէր:
Զունէր երկայն հանդերձներն այն մահազգեստ, տըխրական,
Զորս մեռելներն կը հագնին, գերեզմանէն երբ դուրս գան.
Մարմինը չէր ծակծրկուած վէրքերովն այն փառապանծ,
Որ կ'առնուն կեանքն ու կուտան տեղն յիշատակ մ'անմոռաց:
Ան յաղթական մ'էր կարծես. իր կառքին վրայ դէմքն անոր
Հըռովմ մըտնող Կեսարի մը կը նմանէր փառաւոր:
«Մէնք այն՝ որ իմ իրաւունքս էր՝ տա՛ր որու որ կ'ուզես».
Այսպէս ծայնեց, մինչ սոսկմամբ կը նայէի իրեն ես.
«Գիտցի՛ր, սակայն, թէ այս օրը դեռ չեղած իրիկուն,
«Քան զիս այն լաւ համարած մարդուդ վրայ լաս պիտի դուն»
Սապանեցայ այս խօսքէն. հոգիս պատեց խռովք նորէն.
Ամբող մ'՝ յետոյ՝ ամբարիշտ քրիստոնէից աղանդէն,
Փութացնելու համար ելքն այս մահահոտ խօսքերուն,
Պողիկտոսն ոտքը նետեց իր ահաւոր թըշնամոյն:
Անմիջապէս հայրս անոր ես կանչեցի օգնութեան.
Աւա՛ղ, սակայն, ինչ որ զիս այն տեղ ընկնեց նոյն հետայն,
Տեսայ որ հայրս ալ, դաշոյն մը բրնձած, ներս կը մըտնէր՝
Հարուածելու կուրծքն անոր, բարձրացուցած՝ ձեռքը վեր:
Սաստիկ վիշտէս՝ պատկերն այդ տեսայ պըղտոր ու խառնակ.
Պողիկտոսի՝ կըշտացուց արիւնն ամէն կիրք ցըյազ:
Զեմ գիտեր ի՛նչպէս եւ ե՛րբ ըսպաննեցին անոնք զայն.
Թէ օգնեցին ամէնքն իր մահուան՝ գիտեմ զայդ սակայն:
Ա՛յս է երազն իմ ահա.

Ս Տ Ր Ա Դ Ո Ն Ի Կ Է

Ստուգել տըխուր կը գրտնեմ.
 Բայց հարկ է որ վախերուն այդ՝ հոգիդ լաւ դընէ դէմ:
 Այո՛, տեսիլքը կըրնայ առթել չափով մը սոսկում.
 Սակայն, պէտք չէ պատճառէ անդէճներ այդքան տըրտում.
 Միթէ կ'վախնա՞ս մեռելէ մ', ահ կ'ազդէ՞ք քեզ արդեօք հայրդ՝
 Որ կը սիրէ ամուսինդ, զոր կը յարգէ եւ քու այրդ.
 Եւ որուն քաջ ընտրութեամբն էր որ իրենն եղար դուն,
 Որ ունենաս՝ իրմով՝ հոս պաշտպան մը ժիր եւ արթուն.

Պ Ա Ի Ղ Ի Ն Է

Հայրս ալ այդպէս կ'ըսէր, վիշտըս ծաղրելով շատ անգամ:
 Քրիստոնէից դաւերէն եւ խայծերէ՛ն կը վախնամ.
 Ամուսնոյս վրայ մըղելով իրենց խուժանը՝ կըրնան
 Վրէժն առնուլ հօրս իրենցմէ թափել տուած այնքան արեան.

Ս Տ Ր Ա Դ Ո Ն Ի Կ Է

Աղանդ մըն են անըզգամ, մեհենապիղծ, ամբարիշտ.
 Դիւթիւթիւն ալ կը խառնեն զոհերնուն մէջ իրենց միշտ:
 Մոլուցքնին մէկ նըպատակ ունի. քանդել լոկ բազին.
 Դի'ց ուղղւած է ան սոսկ, իսկ մարդերէն՝ ոչ մէկին.
 Ուրիշներն ի՛նչ խըստութիւն ալ ցուցընեն իրենց դէմ,
 Կը տառապին անտըրտունջ, ու կը մեռնին զուարթաղէմ:
 Յորմէհետէ պետութեան դէմ դաւադիր կը նկատուին,
 Մարդասպան չէ բըռնըւած իրենցմէ դեռ եւ ոչ մին:

Պ Ա Ի Ղ Ի Ն Է

Լուռ կեցիր, հայրս է եկողն.

Գ. Տ Ե Ս Ի Լ

ՓԵԼԻՔՍ, ԱԼՊԻՆ, ՊԱԻՂԻՆԷ, ՍՏՐԱԴՈՆԻԿԷ

Փ Ե Լ Ի Ք Ս

Ա՛խ, քու երազըդ, ա՛ղջիկ,
 Զիս ալ քեզ պէս կը սուգէ մտատանջութեանց մէջ սաստիկ.
 Ու կը վախնամ որ հեռու չէ կատարումն ալ անոր.

Պ Ա Ի Ղ Ի Ն Է

Սակայն, ո՛ւսկից ինկաւ սիրտդ յանկարծ երկիւղ մ'այդպէս նոր.

Փ Ե Լ Ի Ք Ս

Սեւերոս ողջ է.

Պ Ա Ի Ղ Ի Ն Է

Բայց ի՞նչ կ'ըլլայ կեանքէն իր՝ մեզի:

Փ Ե Լ Ի Ք Ս

Զե՞ս գիտեր թէ սիրելին է ան կայսեր, Դեկոսի.

Պ Ա Ի Ղ Ի Ն Է

*Փրկելէն վերջ անոր կեանքը ձեռքերէն թըշնամւոյն,
Իր իրաւունքն է անշուշտ յուսալ պատուոյ բարձրագոյն:
Բախտը՝ որ քաջ սիրտերուն շատ անգամ սէր ցոյց չի տար,
Կը յօժարի երբեմն ալ վարուիլ անոնց հետ արդար.*

Փ Ե Լ Ի Ք Ս

Ինքն է, կուգայ.

Պ Ա Ի Ղ Ի Ն Է

Ի՞նք կուգայ.

Փ Ե Լ Ի Ք Ս

Դուն կը տեսնես հիմակ զայն:

Պ Ա Ի Ղ Ի Ն Է

Զարմանալի՜. ինչպէս դուն կըրնաս գիտնալ զայդ, սակայն.

Փ Ե Լ Ի Ք Ս

*Ալպին տեսեր է զանի՝ սա մեր մօտի դաշտին քով,
Կուգայ եղբր անիկա դրանիկներու մեծ խումբով,
Որ ցուցնէ մեզ թէ ինչ է այժմ իր դիրքն ու պատիւ:
Պատմէ՛, սակայն, Ալպին, դուն պատմէ՛ լրսածդ հոս լըրիւ:*

(Շարունակելի)

Յ Ա Յ Տ Ն Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Ես մահաճակ մեր ցեղին զաւակն եղայ մահաճակ,
Եւ ո՛րք մընացի հայրենիքս պէս.

Փողոցին մէջ պառկելով, պալասներու շուքին սակ
Ծաղիկ քաղեցի ի՛մ գարուններէս:

Մահանալով ապրեցայ, եւ ապրելով՝ մահացայ,
Ես՝ ախորի մէջ, եւ ախորն իմ մէջ.

Յաւէտ Աստուած փրցնուցի, միշտ ներկայ ու բացակայ,
Ես՝ արցունքով շէջ, արցունքն ինձմով շէջ:

Մերք սիրեցի ուժգնօրէն, եւ մերք ուժգին ասեցի,

— Կիզիչ արեւուն եւ պա՛ղ ձիւնին սակ.

Արձանացայ կամակոր, եւ հեւասպառ վագեցի,

— Յաւին մերք ծանօթ եւ մերք անգիտակ:

Նախ արքիս մէջ շնչեց յոյս, յետոյ ծընաւ տարակոյս,
Եղայ հարսնեւոր եւ յուղարկաւոր.

Ծիծաղեցայ եւ յանկա՛րծ արտասուեցի արայոյզ՝
Իմ բախճիս վըրայ՝ մե՛րկ ու վիրաւոր:

Հըրդե՛ն պոռթկաց մտքիս մէջ դրժոյխային, կասաղի,
Եւ մերք արշալոյս շողաց երկնային.

Մտածելով յըղացայ, եւ զգալով երգեցի,

Խաւարէն լոյսին, լոյսէն խաւարին:

Արդ արցունք կայ եւ ծիծաղ, խաղաղութի՛ւն, փոթորի՛կ,
Իմ երգերուս մէջ՝ արո՛ւ եւ բրբրումն.

Գանկի վըրայ խոռոչներ, շրմամարի սակ յուշիկ,
Եւ քաղցր աչքերու խորհուրդն անանուն:

Արի՛ւմս է որ դեռաճի շրջանն կ'ընէ ուժգնօրէն

Երակներուս պէս՝ իմ տողերուս մէջ,

Մարդկութեան ցա՛ւն ամենի՝ շքալէն ու հեւալէն՝

Իմ ցաւերուս հետ կ'ընէ ելեւէջ:

Կը բաբախէ սի՛րսս այնտեղ, ու կը գործէ մի՛սս անվերջ
Իմ երգերուս մէջ սե՛ր ու արե՛ւ կայ.

Յաւէն մաշած ու հիւանդ հոգիներու շէնքին մէջ

Մահուան ըստուերն է որ մի՛շտ կը խաղայ:

Գուցէ սիրեն քաղցրօրէն ու մահէս ետ կանչեն զիս

Մտքե՛ր՝ որ կըրնան հասկընալ զանոնք.

Երկընքի մէջ այն ասեմ գուցէ խայտայ իմ հոգիս,

Մտքե՛ր՝ որ կը զգան՝ արտասուեն նորոգ:

ՀՐԱԶ ԳԱԶԱՐԵՆՑ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԼԵՋՈՒԻ ՀԱՄԱՌՕՏՈՒԹԻՒՆԸ

(ՀԱՇՈՒՄ ԱՒԵՏԱՐԱՆԻ ՎՐԱՅ)

Լեզուի համառոտութիւն ըսելով կ'հասկնանք փոքրագոյնը այն շանքերու, որ կ'գործադրէ լեզու մը արտայայտելու համար որեւէ գաղափար: Գրաբար դից եւ աշխարհաբար ստատածներու միեւնոյն իմաստը կ'արտայայտեն. բայց առաջինը երկրորդէն 4 անգամ կարճ է, այսպէս նաեւ թրք. allahlaren, որ աշխարհաբարին հասարակ երկայնութիւն ունի:

Որչափ կարճ են լեզուի մը բառերը, այնչափ ալ համառոտ է լեզուն, հետեւաբար կ'պահանջէ նուազ ուժ եւ կարելի է աւելի կատարեալ լեզու համարել:

Կան լեզուներ, որոնք բոլոր բառերը միայն մէկ վանկէ կը բաղկանան. այսպէս են միավանկային լեզուները (չինարէն, աննամբէն): Արաբերէնի մէջ գրեթէ բոլոր արմատական բառերը միավանկ են: Ժափայերէնը յատուկ սէր ունի երկավանկ բառերու. այնտեղ միավանկ եւ եռավանկ բառերը պատահական ընոյթ ունին եւ բացառութիւն կ'իյնան: Միավանկ կ'մնան ձայնարկութիւն, շաղկապ, յարաբերական եւ այլ նշանակաւ բառեր. ասոնք ալ այն պատճառով անշեշտ են, որ հնչման մէջ կապուելով նախորդ կամ յաջորդ բառին, իրենց անհատականութիւնը կ'իզոնան են եւ միայն կ'կարողացուին: Եռավանկ են կամ օտար բառերը եւ կամ որեւէ մասնիկով աճած բառերը. Իսկ աւելի վանկերով բառերը բարդ են: Բառերու մնացեալ անգրիկ մեծամասնութիւնը երկավանկ է: Երբ բառ մը ի բնէ միավանկ է, կ'աշխատին կամ սկիզբէն մասնիկ մը դնելով եւ կամ վանկը կրկնելով երկավանկի վերածել (կ'աւելցնեն ha, he, hu վանկերը). այսպէս սանսկրիտերէնէ փոխառեալ stri «կին», woh «պլատեղ» բառերը կ'դառնան hēstri, huwoh, եւ ro «երկու» pat «որս» կ'դառնան loro, papat:

Ուրիշ լեզուներու համար այսպիսի կանոններ չկան, բառերը կրնան ըլլալ մէկ

կամ աւելի վանկերով. շատ երկար են գերմանական բարդ բառերը եւ աւելի երկար են բենոյային լեզուներու բառերը: Գուէնոս-Ալրէս հաստատուած պատկի մը աղգանունն է՝

Iturriberrigorricorrotaberricoechea (17 վանկ), որ բուն կը նշանակէ «վերի նոր կարմիր աղբիւրի նոր օղակաքի տունը» (տե՛ս Bulletin de la Société de Ling. de Paris, հտ. 34, No. 102, էջ XXVII):

Հայերէնի մէջ քիսելով ու միածայն միավանկէն, ունինք երկավանկ, եռավանկ, քառավանկ, հնգավանկ բառեր: Գրաբարի բառերը աւելի կարճ են, քան աշխարհաբարի, որ մասնաւոր վերացական բառերու հոլովական ձեւերը (ոթիւններէն, ութիւններով) չորս վանկ կ'երկարեն բառերը: Կրնանք սակայն աշխարհաբարի մէջ ալ զուտ միավանկ բառերով անմիջական նախադասութիւններ կազմել. օր.

բայց այդ ինձ ի՛նչ իտիջ.

Ե՛կ, բ՛ր, այդ, դի՛ր ինձ մօտ եւ կ'ըր որ պէտք գայ, վի՛ր առ քեզ հետ ու տար քո տուն: (19 միավանկ բառ):

Հայերէնի ամենէն երկար բառն է կայծակնանանկեցուցեալ (8 վանկ) անսովոր բառը (Ռոբ. Գ. կե). — «Այլ այնչափ կայծակնանճաճանկեցուցեալ, որով զգալազան մոգուցն լեզուք: Սեռականի պատճառով ասկէ վանկ մը աւելի է Ռոստովկ. էջ 4 առ անդուգայարախաղաղութի միւտոյ մասին: Չին. հաշուի թէոգորոս Բոթեն-նուորի կանգնաչափ արուեստական բառերը, որոնք նոյն իսկ Հայկազեան Բառարանի մէջ չեն առնուած. օր. ինկնադադարուսակ արուեստանկարգործութեամբ...) հոյալուսանանկեցուցեալ, սաղարսանկնախիթ, վերագաղթնակասարանեճ, երկնահոլովակառու, հոսանահոլովաշարժ, հովաճոճադադարադար:

Լեզուի համառոտութեան չափանիշը համեմատական քննութիւնն է: Կ'առնենք հատուած մը, կ'թարգմանենք այս ու այն լեզուով, կ'հաշուենք ամէն մէկին բովանդակած ձայնները, ո՛րը աւելի քիչ է՝ անիկայ աւելի համառոտ է, ո՛րը աւելի շատ է՝ անիկա աւելի երկարաբան է:

Այսպիսի համեմատական քննութիւն մը կատարած է Jespersen լեզուաբանը՝ իր Language, its nature, development and origin

աշխատութեան մէջ (2րդ. տպ. 1925), էջ 330: Առերէք Մատթէոսի ամբողջ աւետարանը, գիրք մը՝ որ կոտարեալ հաւատարմութեամբ թարգմանուած է յունարէնէ զանազան լեզուներու, հաշուեր է վոնկերու թիւը և գտեր է, որ

Հին յունարէնը ունի շուրջ! 39,000 վանկ.
Շուտերէնը ունի շուրջ! 35,000 վանկ.
Գերմաներէնը ունի 33,000 վանկ.
Դանիերէնը ունի 32,000 վանկ.
Անգլերէնը ունի 29,000 վանկ.
Չինարէնը ունի 17,000 վանկ.

Ասկէ կ'երևի որ յիշեալներուն մէջ ամենահամառօտ լեզուն չինարէնն է, ամենէն երկարաբանը յունարէնը, որ չինարէնի կրկնապատիկն է և ա'լ աւելի:

Դժբախտաբար այս ցանկը երկու օգուկասութիւն ունի. նախ հաշուի չեն ենթարկուած մեզի հետաքրքրող քանի մը կարեւոր լեզուներ, ինչպէս ֆրանսերէնը, թուրքերէնը, ռուսերէնը, և երկրորդ՝ հաշիւը կատարուած է վանկերու եւ ո'չ թէ ձայնեայ թուով: Ըստ այսմ, օրինակ՝ հայերէն ու և գերմաներէն schlacht միեւնոյն զծի վրայ պիտի մնան, մինչդեռ առաջինը միայն մէկ հնչիւն է, երկրորդը՝ հինգ:

Այս թերին մասամբ լրացնելու համար ես հաշուեցի հայերէն գրաբար ամբողջ Մատթէոսի աւետարանը, իսկ հայերէնի հետ նաեւ իւրաքանչեւ Աստուածաշնչական ընկերութեան հրատարակած The Gospel in many tongues (London 1921) տետրակին «Աի աշխատէս սիրեաց Աստուած զաշխարհ, մինչև զվրդին իւր միածին ետ, զի ամենայն որ հաւատայ ի նա՝ մի՛ կորիցէ, այլ ընկալի զկեանսն յախտենականս» հատուածը (Յովհ. Դ. 16): Ահա արդիւնքը.

Մատթէոսի աւետարանը հայերէն գրաբար ունի 34,000 վանկ (ճիշտ թուով 33,998 վանկ), հաշուելով նաեւ վանկային (անգիր) ը-երը:

«Աի աշխատէս...» հատուածը ունի՝
Չինարէն(*) 57 ձայն
Ֆրանսերէն 79 ձայն
Անգլերէն 97 ձայն
Ռուսերէն 102 ձայն

Գերմաներէն 106 ձայն
Տաճկերէն 106 ձայն
Հին յունարէն 107 ձայն
Իտալերէն 108 ձայն
Հայերէն 117 ձայն
Պարսկերէն 118 ձայն
Վրացերէն 144 ձայն
Ճաբոներէն 150 ձայն

Այս հաշուով ամենէն համառօտ լեզուն կ'մնայ չինարէնը. ասկէ հտքը կուգան ֆրանսերէնն ու անգլերէնը. միջին տեղը կ'ըսեն ռուսերէնը, գերմաներէնը, տաճկերէնը, յունարէնը, իտալերէնը, հայերէնը, պարսկերէնը, իսկ ամենէն երկարաբան լեզուներն են վրացերէնն ու ճաբոներէնը:

Հետաքրքրութենէ դուրս չէ նաեւ ուրիշ հաշիւ մը, որ կատարեցի:

Առի ներսէս Լամբրտնացոյ Մեկնութիւն ժողովողի գիրքը, որ գերմաներէն թարգմանութեամբ հանդերձ հրատարակեց Max (Leipzig 1929): Թարգմանութիւնը շատ հարուստ է. տպագրութեան մէջ տողերը իրարու հաւասար և տառերն ալ թէ՛ հայերէն եւ թէ՛ գերմաներէն համաչափ մեծութեամբ ըլլալով, կարելի է ճիշտ համեմատութիւններ ընել:

Ամբողջ հայերէն բնագիրը՝ 188 էջ, ունի ընդ ամէնը 5287 տող, որմէ դուրս հանելով կիսատ (անտիպ) տողերը (բոլորը 223), կ'ունենանք ճիշդ 5064 տող:

Գերմաներէն թարգմանութիւնը՝ 188 էջ, ունի ընդ ամէնը 7135 տող, որմէ դուրս հանելով կիսատ (անտիպ) տողերը (բոլորը 195), կ'ունենանք ճիշտ 6940 տող: Գերմաներէն թարգմանութեան մէջ երբեմն փակագծով զրուած են բացատրական բառեր, ասոնք ալ հաշուելով 40 տող, բոլորը կ'ըլլայ 6980 տող, համեմատելով հայերէնի հետ՝ կ'ունենանք.

Հայերէն 100 տող = գերմաներէն 136 տող

Հաշիւը համապատասխան չէ նախորդին հետ: Տարբերութիւնը կարծեմ որ պէտք է վերագրել նախ ուղղագրութեան ձևին (շ = sch, չ = tsch) և երկրորդ՝ յօդերու անջատ գրութեան ձևին (der, die, das = ճ),

Յիմադերը հետոյ եւ մանդարին խոսակցական լեզու, որ նոյն գրիմ մէջ կ'կրէ 80րդ թիւը եւ ունի 29 վանկ:

ՎԱՆԵՑԻ ՊՕՂՈՍ ՊԱՏՐԻԱՐԷԻ ԻՆՔՆԱԶԵՌԱԳԻՐ ՄԷԿ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԸ

Սուրեն կը հրատարակեմք Յուսուպիմի Վանեցի Պօղոս պատրիարքի ՌՄԺԸ (= 1769) քուակիր մէկ գրութիւնը, ինքնաձեռագիր, որուն մէջ նկարագրուած են այն կարգերն ու սովորութիւնները, որոնց համաձայն նորեկ ուխտաւորները կը բերուէին Յուսուպիմ, նաեւ Սուրբ Յակոբեանց վանքին մէջ անոնց եղած ընդունելութեան կերպը, եւ թէ՛ հոն, թէ՛ Սուրբ Յարութիւն եւ ուրիշ սրբավայրեր անոնց այցելութեան առթիւ սահմանուած տուրքերու տեսակներն ու քանակը եւայլն ուրիշ մանրամասնութիւններ:

Սոյն գրութիւնը, ինչպէս կ'երեւի, թերի մնացած է, բայց եւ այնպէս բաւական հետաքրքրական տեղեկութիւններ կու տայ այդ դարու սովորութեանց մասին, սովորութիւններ՝ որոնք Ս. Արքառիս մէջ մասամբ պահուած էին տակաւին մինչեւ 1914 բուսականը, այսինքն մինչեւ ընդհանուր պատերազմի տարին: Այնուհետեւ զգալի չափով նուազած ըլլալով Յուսուպիմի հայ ուխտաւորներու թիւը՝ այդ սովորութիւններն ալ մոռցուելու վրայ են հետզհետէ:

Մ. Ե. Ն.

ՌՄԺԸ (= 1769) մեղապարտ Պօղոս Պատրիարքն Սբ. Երուսաղէմիս ըսկսայ աստ զկարեւորսն Սրբոյ Տանն զմանս իրս գրով արձանացուցանել վասն պիտանաւորութեան ապագայիցն: Նախ յորժամ տէրու նական ուխտաւորքն Աստուծով բարեաւ ելանեն ի Յուպիմ, ըռէյիզն տեղւոյն իսկոյն փայեկ յղելոց է ծանուցանելով զորքանու թիւն եւ զորպիսութիւնն՝ որքան եւ կարէ, յղելով եւ զգիրն հրուիրակին որ ընդ նաւին է, եւ աստ ժամանելոյն փայեկին, իսկոյն զնախապարտաստեալ կօնդակն կատարելով՝ ըստ ժամանակի պատկանաւորութեան գրել տալով գրագրին, հանգերձ ըռէյիզի գրով ընդ կրունկն դարձուցանելի է զփայեկին՝ տալով զվարձն: Եւ ըռէյիզն տեղւոյն ըստ ամենայնի հոգալով կառավարելոց է, յամենայն կողմանց զուն գործեալ վասն բեռանց շուտով յղել, նախ զվանքի բեռինքն, եւ այն եւս նկատմամբ ռահին եւ այլոց՝ շրջահայեցողութեամբ: Եւ ի բրբեւ զիւր հոգալիքն կատարեսցէ, որ է նախ զվանքի բեռինքն, զբրնծագիրն, զաֆարն եւայլն, զտէֆտերն բրնծագիրն յղելով ծանուցէ զպատրաստ լինելն: Եւ եթէ են պատրաստեալ եւ յոյճ ուխտաւորք եւ ոչ զայ որողայթ ի ճանապարհի՝ ի միասին երթան երկու թարգմանքն առ տեղւոյս միւսէլիմն որ նա գրէ, եւ վանք

քերու վէքիւքն գրեն Ըռէյելոս միւսէլիմին՝ թէ այս ինչ օր զուխտաւորքն ի Յուպիմ ըբ'ը, եւ զնացեալ բերէ ի յիւլէյէ, եւ անդ ի մտանելն մերայնոց ի վանքն Սրբոյն Գեորգեայ՝ մեր ըռէյիզն փայեկով, որպէս միւսքն, (եթէ միտաւող զան ուխտաւորքն նոցին) եւս զգիրն յէ՛ թէ անվաստ հասին, նաեւ միւսէլիմն տեղւոյն տեղւոյս միւսէլիմին գիր որ յղեն իւրն, որ եւ նա յառաւօտուն զօրովքն ելեալ մինչեւ ի սահմանն Սրբոյ Գաղաքիս զնացեալ նստելոց է, որ Ըռէյելոս միւսէլիմն մինչեւ ի սիւօրն բերեալ զուխտաւորս՝ տեղւոյս միւսէլիմին թէսլիմ առնելոց է եւ զառնալոց: Եւ սա Աստուծով որքան կարէ՛ ջանայ եւ խաղաղութեամբ բերեալ հասուցանէ ի Սուրբ Գաղաքս եւ ի հռչակաւոր Աթոռս: Եւ ի զայն ամենից եւ ի մտանելն ի Հոգեւոտնն՝ զքիրաճիքն բոլորն հանեն արտաքս եւ զուխտաւորքն հրաւիրեն յեկեղեցին ի դուռն, Ժե. Ժե. փարայի մօմ առեալ մեծք եւ փոքրք՝ մտանեն յեկեղեցին, ուխտ արարեալ ելանեն՝ արքն ի սեղանն եւ կանայքն ի տանին վայելեն զկերակուրն եւ զըմպելին: Եւ ժամօրհնողն կամ հրաւիրակն ծանուցանէ նոցին վասն պատրաստ պահելոյ զՈւրբ Գլխագրի զհարկի զաֆարիւ, որ է գ. գ. ոսկի եւ ամէն որեւէն ճօ փարայ է, մէկ դր. ա-

ջանամբոյր նոյնոյ տեղւոյն, Ժ. Ժ. փառայ Սուրբ Մակարայ գերեզմանին, ա. ղըշ. Սուրբ Յարութեան գրան ընծայ, ե. ե. փարանոց մոմ Սուրբ Օհաննու աւել տարանչի եկեղեցւոյն հանդերձ անհամարուրիւ. զտոսա պատրաստեալ՝ ի գիշերի նախկին սաղմոսին օտապաշին ձայն տվեալ բերին յեկեղեցին, դարպասնի վարդապետն գրագրիւն եւ փող տեսանող վարդապետիւն եւ մոմճի վարդապետիւն ի վերայ փոփածի նստեալ՝ առեալ զգ. գ. ոսկիքն թէ՛ կարգաւորաց, թէ տղայոյ, թէ մեծոց առհասարակ միապէս, եւ տայցէ իւրաքանչիւրոց Բ. Բ. մոմս ե. ե. փարանոցս, որոց զինքն ի մէջ գ. գ. ոսկեալն է, որ տէրունական ուխտաւորքն առեալք զմի մոմն ընդ խաչանամբուրին Սուրբ Գլխադրին եւ միւս մոմն Սուրբ Յարութեան գրան տան ընծայ՝ զկնի ծանուցմանց զորս առնեն։ Եւ ի յառաւօտս պատրիարքն Աթոռոյ ծանուցումն հարկաւորի վասն տաւոյ զվարձս գրաստուց եւ ուղտուց։ Եւ ապա զգուռն վանուց տալ փակել՝ զմեծն, եւ ի պարտիգի գուռն վասն հարկաւորութեան բանալ եւ փակել եւ ոչ տալ թոյլ ամենից մտնուին։ Եւ որքան այսպէս՝ ի Սուրբ Հրեշտակապետ պատարագ տալ մատուցանել վասն Ժողովրդեանն, զի մի եկեղեցն աստ։ Եւ ապա նստել ի դարպաս. դարպասնի վարդապետն, վէքիւն եւ ամենայն ծիրուհիքն զդարպասն առեալ գրեն զտասանորդն, որ է հնգէն մէկն, զքառասնիցն վասն կենդանեաց եւ ննջեցեցոյն։ Եւ ապա հրաման տան օտապաշուն, ըստ անձին եւ ըստ նէֆէրին տնօրինեսցեն՝ զկանամբիսն եւ զբէքեարան ջոկ ջոկ մահլէշներան հանգուցանելով։ Եւ ծանուցումն պարտի առնել վասն գրվածոցն տալոյ, վասն խոստովանութեան արանց եւ կանանց, որոց յատուկ յատուկ են խոստովանանայրք. եւ առնել զթէսքէրէսն մուծէվէլուռն որ է Ը. ղըշ. ե. փարայ, եւ ա. փարայ եւս քաղաքի դռնապանին։ Եւ պատրաստեալք հրաւիրակօքն գնան ի սուրբ Յարութիւնն՝ յորժամ բանի, եւ ժամակոյն ձայնէ, եւ զկնի ուխտաւորացն գնալոյն՝ տանելով ընդ իւրեանս Ժե. փարանոց մոմքն՝ մտանեն ի ներս։ Զթէսքիւրէյսն մեր թարգմանքն առեալ՝ զանուանան տան գրել եւ ա. փարայ դռնապանին։ Մինչեւ ի Սուրբ Զա-

տիկն քանի որ մտանեն ա. ա. փարայ տան զափուռն եւ մտանեն, իսկ զկնի Սուրբ Զատիկն այլ փարայ տալ չի կայ, որ օր որ լինի Պոլսոյ նաւ։ Ուխտաւորքն որ մտանեն Սուրբ Յարութիւնն՝ պատուաւորացն մերոց մինն շուրջառով մտանէ հանդիսել ի Սուրբ Յարութիւնն, զոյգ կոչնակ հարկանեն, գիշերն անդ ի սուրբ տնօրինական տեղիքն թափօր ելանեն, որպէս յամենայն ուրբաթի, շաբաթի եւ կիրակի երեկոյեանքն, եւ յամենայն տեղիսն ծանուցանին սակաւուրք աստեթեամբ. զգիշերն միան եւ ջերմիսհանգութիւնս առնեն, եւ առաւօտս սուրբ պատարագն անդ պատուաւորանոյն զինի՝ գան ի Սուրբ Աթոռոս։ Եւ ի զլիաւորացն քանի մի անձինք ի պատրիարքարանն բերեալ՝ զցըքի տան եւ պատրիարքն՝ շնորհաւորէ զանուն մահանաւութեան եւ գնան ի հասարակ սեղանն, եւ անդ լաւապէս ծանուցմամբ առհասարակ ամենեցունց յոյժ շնորհակալութիւնս տալով վասն աղորմութեանց արոցն՝ շնորհաւորս արասցէ զանուն մահտեսութեանն, եւ այնուհետեւ իւրաքանչիւր զկերակրոյն պատրաստութիւնն տեսնելոց է։ Զկնի սեղանին բերեն զքանի մի անձինս զլիաւորացն ի պատրիարքարանն, ա. ա. զինի տան եւ զկնի զանկէ և վարդի ջուր ծխանելիք, եւ արձակեսցին ուրախութեամբ։ Եւ հարկաւոր ծանուցումն պարտի լինի վասն զգուռնութեան բնակչաց քաղաքիս առհասարակ, վասն անից եւ տրոց, վասն պարկեշտութեամբ շրջելոյ, վասն ի մահալայս լատինաց, յունաց, հրէից եւ այլազգեաց չը շրջելոյ, յորոց մեծամեծ որդւայթք ծնանին, ի քաղաքն ի տունս չի քնանալոյ թարց գիտութեան վէքիւն, ի տեղս չի գնալ շրջիլ՝ մանաւանդ արտաքոյ քաղաքին, ի Տաճարի դրանցն զգուռնալոյ, լաթ ի մէջ վանքիս չի վանալոյ, զի ջուրն միայն ոչ բաւականանայ խմել, լաթ լլվանալոյ պարտէ՞լ զոյ, ի յօտայսն քոմուրի կամ փայտի կրակ չը գնելոյ, զի շատք մահացան, զփէնճէրէյսն բաց չը թողուլ եւ ննջել, զլուրն՝ մանաւանդ յաւուրս անձրեւաց՝ թարց եփելոյ չի խմել։ Զկնի քանի աւուրց պատուիրել վասն բերեալ էմանէթից՝ զի օրով առաջ բերցին, զի գիր պատրաստեսցին։ Ընդ այլոց ազգաց տանկաց եւ քրիստոնէից մի ինչ վիճել, զլսօսս մեծի

արքային և զայլ իրագործութիւնս մի խօսիլ, զի որդգայթ լինի: Եւ զկնի Սրբոյ Յարութեանն՝ ի Սուրբ Հրեշտակապետ, ի Սուրբ Աստուածածնի գերեզմանն, ի Սուրբ Փրկիչ, ի Սուրբ Թէոդորոս ևկեղեցին ծանուցմամբ տանել հրաւիրակոցն, ա. ա. զըշ. Ժողովել Ժ. Ժ. փարառոյ մոմս առնելով: Եւ զկնի այսց ծանուցումն հարկաւոր՝ զի կանայքն այսուհետեւ ի Սուրբ Թորոս ևկեղեցին երթիցեն Եկեղեցին, զի նոցին խոստովանահայրն քահանայաւիք ի Պօլտոյ եկեալ ուխտաւորացն սկսանին անդասել միշտ: Եւ զկնի քանի աւուրց զարսն ըստ պատկանաւորութեանն զասք զոսք յիստեղով, վաթսուցով բերեն տէֆտէրով պատուի ի վերին դարպասի մեծ օտայն, երեք կամ չորս կերպ կերակրով, անուշահամ գինեաւ, կերպակերպ պաւաթներով եւ սոկէզօծ թասերով. վերջացուցեալ պատրիարքն խրախուսեսցէ եւ մեծ շնորհակալութիւնս տայցէ վասն տրոյն և ողորմութեանցն, եւ յազգէս մերմէ եւ յամենայն այցելուոց շնորհակալութիւնս բերցէ՝ յիշելով զպարպասնին, և զառողն և զտըղողսն ընդ ինքնեան ուրախացուցէ եւ զկնի գոհութեանն օրհնեսցէ. Եւ իշեալ ի տանիսն զկնի լուսամանն ա. ա. զինի արծաթեայ թասերով եւ հոտաբոյր ջուր եւ օտ ծխանելիք, եւ իւրաքանչիւր ի բնակութիւնս արծակին խոր խաղաղութեամբ: Եւ զկնի յանկարծ թարց զիտեղոյ ումեք ի միում գիշերի հերիսէ եփել եւ գիշերով նախ քան զարչալոյսն ուխտաւորացն կիրակրելով՝ արանց եւ կանանցն, և ապա ցուրբ վանաց զդուռն տալ բանալ, զի մի այլազգիքն նեղեցոցն, զի վասն անօրինակ նեղութեանն զորս հետուն ի ՌՄԺԷ (= 1768) ամի մեծի Զատիկին, յորմէ երկուցեալք զի մի կրիցեմք զմեծագոյն շնաս, բարձաք զպատճառն շնասուն զհէրիսէն եւ փոխանակ արարաք զորինծայ փրկաւքն հանգերմ մտով, թէպէտ սորին խարժէ մեծ՝ սակայն զլուր օրհնեալ ազգիս մերոյ լիցի ողջ եւ ինքեանք պայծառք, ամեն: Եւ զկնի քանի շաբաթուց ի յաւուրս յորս ոչ լիցի ցուրտ եւ անձրեւ, յորում աւուր եւ լիցի, պատշաճ թէ երկուշաբթի, թէ ուրբաթի կամ թէ յայլ աւուրս, բաց ի չորեքշաբթի օրէն, եւ լիցի օրն պահուց, եւ եւս պատշաճագոյն է՝ երեկոյեան ապգես-

ցեն քիլիսէ չաւուշիին եւ այլոց, զի եւ գրաստ ոմանց պիտոյանան, եւ առուստն զկնի սրբոյ պատարագին հիշալ գնայցեն ի Սուրբ Ղազարոս եւ անտի ի Սուրբ Համբարձում, որ թապաւնք կային վասն հասարակ միաբանից՝ միք բարձաք զայն եւ Աստուծով հոգամք այլ իմն կերպիւ: Ի մէջ Սուրբ Յակոբայ նախ քան զգնալն հարկաւոր է ծանուցումն՝ որ ընդ ինքեանս զգրան, զխարաւի գրեանս եւ զայլս տոյս պիտիս չտանել, նաեւ ոչ շատ փողս, միայն ի. կամ ը. փարոյս, ա. ա. փարայ Գրիստոսի նստեալ քարի մօտն զաֆար տալոց են, ա. ա. փարայ Սուրբ Համբարձում, եւ ի յայս երկու տեղիքս ե. ե. փարանոց մոմս առնելոց: Եւ ի Գալիլեայէ իջանելով ի Սուրբ Աստուածածնի գերեզմանն, զուխտըն իւրեանց կատարելով՝ ի գրսէն գան Աստուծով խաղաղութեամբ ի սուրբ Գահ: Թէպէտ նախ չորեքշաբթի օրեր գնային, սակայն յոյժ սխլէթ լինելով ուխտաւորաց եւ միաբանից՝ վասն որոյ այսպէս սահմանեցաք Աստուծով ի ՌՄԺԷ թըվին: Իսկ եթէ յաւուրս պահուց զկրպիցի՝ նախ ի Սուրբ Աստուածածնի ցուրբ պատարագն մատուցեն եւ ապա անտի եկեալ գնացեն ի Սուրբ Համբարձում եւ ապա ի Ղազարոսի գերեզմանն եւ անտի ի Ս. Գահ: Վասն ճահիլից եւ այլոց զսասան չէ պարտ պակասեցուցանել զի մի սանձարձակք լիցին: Ի տօնի Փրիլպպոսի առաքելոյն զտէֆտէրն քառասնիցն ընթեանի է, եւ ապա Յիսնակաց պահուց առաջին շաբաթով ելանելոյն շաբաթի երեկոյեանն սկսանելի է իւրազգիին, որ ճառայ սանն, որոց գինն մէկ մէկ զէնջիրի ոսկի է, որ ի կիրակի առաւօտն գտանող մեծաւորն զկնի զգրեալսն ընթեանից եւ (որ օրէն էր գ. գ. ոսկի գրիլ՝ յաւուրս մեր գ. գ. ոսկի գրիցին առին եւ առնեն ի մէնջ, Տէր ընկալցի, իսկ ուխտաւորացն կ. կ., Ժ. Ժ., ի. ի. եւ այլն ըստ կարողութեանն տնօրինեցին) ծանուցանելոց է, զի ամենեքան գրիալք տալոց են որ նոքք վառեսցին անշիջանելի կանթեղուքն, եւ կարգեսցէ զմինն ի կարգաւորաց ի վերայ եւ գիշխանս երկու կամ երեք զավղիմալք եւ յորդորիչք ընդ վարդապետին: Սակայն ի բազում աւուրս վէջին, դարպասնի վարդապետն ծիրունեանք նստելոց եւ խիստ մուգիաթ

լինիլոց է զի արգիւնաւորեցիլ, եւ Տէր
ամենից կարողութիւն տացէ, եւ ի բազ-
մանալ փողին բերեալ առաջի ծերունաց
վերակացուքն մեծաւորին թէսլիմ առնեն
եւ ի մէջ տէֆտէրին իւրեանց տան դալէ-
մով նորին գրիւ, որ ի վերջն՝ զկնի սրբոյ
Զատիկին տէֆտէրն հիսապելով զըրուրն
թէսլիմ առնելոյն հետեւ Հոգւոց եւ շնոր-
հակալութիւն եւ մէկ գառնուկ մի գէինեաւ
պարգեւ, զի ի պարտէզն զնացեալ նոցոյն
եւ ուրախացին: Սուրբ Ստեփաննոսի եւ
Դանիէլի գրեանց, սուրբ խաչն ի Սուրբ
Աթոռս կամ ի Սուրբ Մշուռնոյն ի ջուրն
ձգելոյ եւ հանելոյ, Տառնընդառաջին իշ-
խանաց ք. ք. ոսկիքն ի մէջ այս իւղագինս
մտանիլոց է, եւ մոմի գին Տիառնընդա-
ռային հանելով եւ մոմճիկին տալով զմիտց-
եալն զրեն ի տէֆտէրն: Եթէ Սուրբ Յա-
րութեան զրան բացող լինի՝ ըստ ժամա-
նակին տնօրինեցէ պատարարզն հաշուե-
լով զամենայն, եւ իւրն զ. զ. ոսկի ժա-
մուց, Սուրբ Յարութեան ք. կամ ա. ոսկի
եւ ք. զըշ. ի մոմ, այն աւուր ժամարարին
լ. փարայ, սեղանն մոմ եւ փարայ բաժա-
նել, հանգստեան շարական եւ Աւետարան
կարդալ՝ երեքինեցէ զժամնացումն: Զկնի
Հոգւոցին, եւ երբ այր իցէ՝ զմի գաւաթ
գինի տալ եւ ապա ի պատրիարզարանն
բերել, Սուրբ խաչիւս, նշխար տալ, զկնի
գինւոյ բերան լուսլին, զհսկէին, ջրին եւ
ծխանելիացն եւ ապա գնալ ի տունս իւր-
եանց: Ի միտ առէք վասն Աստուծոյ լինի,
հասարակ զրան բացման մի հետեւիք, այս-
ինքն հասարակ հացիկերութիւ, եւս եթէ
ուխտաւորքն յատուկ ի տեղս յորդորմամբ
քառասնից բերեն՝ զկէսն ժամարարացն
տամ, նոյնպէս եւ ինքեանք արասցեն,
ապա թէ գաղեսցեն՝ լլցին պարտուկաճ:

ՆՕԹՔ ԵՒ ՆԻՇՔ

Նախորդ ամառան ընթացքին, Ս. Աթոռոյս
հովանւոյն ներքեւ ընդունուած այցելութիւն-
ներուն ամենէն շահեկաններէն մին եղաւ այն՝
զոր գերման մեծանուն գիտնական մը, Տօքթ.
Յոհանէս Վօլֆ, տուաւ մեզի: Մասնագէտ միջ-
նագարեան երաժշտութեան, տնօրէն Պերլինի
պետական մատենադարանի երաժշտական բա-
ժինին, հեղինակ է նոյն ատեն իր հիւղին վերա-
սիրեալ կարեւոր գործերու, եւ ստորագրած է
մասնագիտական ուսումնասիրութիւններ՝ գեր-
մաներէն Հանրագիտարաններու մէջ: Քանի մը
ուրիշ մասնագէտներու հետ՝ բարեփոխած ըլլա-
լով եղբայրս, տեղւոյն ազգային արեւեան ե-
րաժշտութեան բարեկարգական ձեռնարկի մը
իւր աշակցութիւնը բերելու համար, անցած էր
Ս. Քաղաքս, եւ օգտուելով պատահութեան,
փափաքեր էր գաղափար մը կազմել մեր ազգա-
կին եկեղեցական երաժշտութեան մասին: Ան-
նապէս ծանօթ է եղած կոմիտաս վարդապետի,
որուն մեծ տաղանդին հիացող մը, խորապէս
տպաւորուեցաւ՝ իմանալով ահոր ներկայ ցա-
ւագին դուստրիւնը: Աւելի քան տասն օրեւ,
զրեթէ ամէն օր զբաղեցաւ մեր երաժշտութեան
ուսումնասիրութեամբ, և քանի մը անգամ ներ-
կայ գտնուեցաւ մեր եկեղեցական պաշտունե-
ներուն: Իր տեսութեամբ՝ մեր ներկայ հրօնա-
կան երգը, իր բոլոր ձևերուն մէջ եւս թէեւ կը
ցուցնէ ինքնուրոյն նկարագիր մը. բայց չի ներ-
կայցանք խորագոյն հնուցիկ մը զըրոյմը, մաս-
նաւորաբար ոչինչ կայ ահոր մէջ իր միշնա-
գրեան յատկանիւ: Քաղափար կրցաւ կազմել
փոքր ի շատ մեր ներկայ գրեթէ բոլոր պատա-
րագներուն մասին, և աւելի անոնց վերաբեր-
մամբ է անշուշտ իր նկատողութիւնը: Ու զեռ
կը կարծեմք որ եթէ ներքէ իր ժամանակը եւ
կարենար աւելի երկարօրէն զբաղիլ պատարագի
երգերէն արտաքին մեր միւս Հայաստաններու ե-
ղանակներով, պիտի կարենար հաւանաբար աւելի
որոշ կերպով արտայայտուիլ մեր բնիկ եկեղե-
ցական երաժշտութեան մասին:

Պատարագներու կարգին, Տօքթ. Վօլֆ մա-
սամբ ծանօթացաւ նաև Զուլայի Պատարագին,
զոր կալկաթայի հանրաժանութ արուեստագէտ
հայուհին՝ Օր. Էմի Արքար տարիներ առաջ դաշ-
նաւորած, ծայնագրած և հրատարակած է: Այս
այն պատարագն է զոր կոմիտաս վարդապետ ևս
գնահատած է գիտնաբար, և ընդհանուր առ-
մամբ գործածած է իրեն հիմնական եղանակ իր
պատարագին: Հետաքրքրական է գիտել որ գեր-
ման մասնագէտը այդ պատարագը շատ աւելի
յատկանշական գտաւ իրրեւ վաղնջականութիւն
և հայկական նկարագիր ունեցող եղանակ, և հա-
մեմատարար աւելի գերծ միացած օտարախառն
ազգեցութիւններէ: Համեմատմամբ վեր կ'առնենք
գիտնական Տօքթօրին այս մասանշու՞մը, ըսե-

լու համար պարզապէս թէ մեր ներկայ երաժիշտներն ու երաժշտագէտները լաւագոյն ծառայութիւն մը մատուցած պիտի ըլլային մեր եկեղեցական երաժշտութեան թէ՛ գիտութեան և թէ՛ արուեստին, ուշագրութիւն դարձնելով Ջուզայի այդ պատարագին, և տարւոյն մէջ քանի մը անգամ գտնելով երգել տալով զայն իրենց շրջանակներուն մէջ։ Այդ եղանակը, կրնանք ի յառաջագոնէ իսկ վստահ լինիլ այդ մասին, իսկապէս հայկական է. վստահ լայն եղանակներ որ կը գործածուէր ինքնին մէջ մինչև ներսէն է. Աշտարակեցիի կաթողիկոսութեան ատեն, երբ գեռ Թաշնեանի միջոցաւ Կ. Պոլսոյ եղանակները չէին խուսժած Մայր Աթոռոյ շուրջը, իսկապէս անհետացնելով արարատեան նահանգի կեդրոնը և շրջակայքը գոյութիւն ունեցող մեր հին եղանակները։ Ձայն ինքնին մէջ Նոր Ջուզայ տարած է 1850ին, Տ. Թադէոս արքեպիսկոպոս Բէկնապարեան երբ Առաջնորդ զրկուած է հոն՝ Գարսիա - Ննդկաստան։ Իր աշակերտ ձեռնասուռն քահանաները

այդ եղանակը յետոյ տարած են Ննդկաստան, ուր, ինչպէս ակնարկուեցաւ վերև, եւրոպական ձայնագրեայ տպագրութեամբ հրատարակուած է կալկաթայի մէջ Նախ 1897ին, և ապա ի Լայպցիգի։ Այնպէս որ, մինչ Գեորգ Դ.ի կաթողիկոսութեան օրերէն մոռցուած է առ ինքնին մէջ Թաշնեանի պատարագով, և յետոյ նաև ի Ջուզա և՛ նկմալեանի եղանակին անդ մուտ գտնելէն յետը, այդ ճամբով ահա մնացած է ի կալկաթայ, Օր. Էմի Արգարի խնամքով, ուր և կ'երգուի ցարդ անխափան։ Ննագիտական տեսակէտով իր ունեցած այդ արժէքէն զատ, անիկա ունի՝ յայտնապէս՝ արուեստագիտական արժէք եւս, իրեն իրապէս կրօնական զգայմամբ և ներշնչումով յօրինուած եղանակ, ինչպէս վկայած են արուեստէն եղող անմէր, և ինչպէս դիւրաւ պիտի զգայ որ և է ունեկողի, որ պիտի կարենայ, զայն լաւած ատեն միայն գէթ, ինքզինքը ձերբազատել երկար ատենէ ի վեր իրեն ունակութիւն գարձած ուրիշ եղանակներու տպաւորութենէն։

Ս. ՅԱՎՈՒԻ ՆԵՐՍԷՆ

ՇԵՆՈՐՀԱԶԱՐԴ Տ. ՍԱՀԱԿ Ս. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՄԵԾԻ ՏԱՆԵ ԿԻԼԻԿԻՈՅ

Ի ՍՈՒՐԲ ԵՐՈՒՍԱԳԷՄ

Կիլիկիոյ Ալեփառ Վեհեր, ի լրումն տալիս ենք ի վեր տուած իր ուխտական իղձերուն և մեր ամենուս փափաքին, Ապրիլ 15ի րէ. երեկոյեան, Պէյրութէ մինչև այս տեղ ութ ժամերու ինքնաշարժով ճամբորդութենէ մը վերջ ժամանեց ի ս. քաղաքս, ամբողջ Միաբանութեան և բովանդակ տեղացի, գաղթական եւ ուխտաւոր ժողովուրդի խանդավառ ոգեւորութեան մէջ։ Իրը գլխաւոր անկիր, իրեն կ'ընկերանար Տ. Փառնէ Մ. Վրդ. Միկելոնեան, Տ. Թորգոմ Ս. Պատրիարք Հօր Դպրեմանքեան ընկերն ու օծակիցը։

Օր մը առաջ մինչև Հայֆա ընդառաջ գացած էին Լուսարարապետ Տ. Մեսրոպ Սրբազան, Մատենադարանապետ Տ. Կիւրեղ և Աւագ Թարգման Տ. Հայրիկ Վարդապետներ։ Այդ քաղաքին մէջ, տեղւոյն հոգեւոր Տեսուչ Տ. Գարեգին Վարդապետի

և Պատ. ժողովականաց և ժողովրդեան մեծարանքներն ընդունելէ և կարճ հանգիստ մը առնելէ վերջ շարունակելով իր ճամբան, երեկոյեան ժամը հինգ ու կէսին, մինչ կը հնչէր Մայր Տաճարին միծ զանգը, Վեհափառը իր շքախումբով ժամանեց վանքի աւագ դրան առջև։ Ս. Պատրիարք Հայրը, որ կը սպասէր հոն, եպիսկոպոսական դասուն հետ, յարգանքով ընդունեց Ն. Սրբութիւնը, և առաջնորդեց ի գլուխ Միաբանական Թափօրին որ կազմ և պատրաստ կը սպասէր ներքին բակին մէջ և ինք ելաւ պատրիարքորան։— «Հըրաշափառ»ով՝ Վեհը առաջնորդուեցաւ ի Մայր Տաճար, ուր իր ուխտի երկրպագութիւնը կատարեց Ս. Գլխադրի սեղանին առջև, մինչ ժառանգաւորներ կ'երգէին «Որ էնն յետութեան». ապա «Ուրախ լեր» շարականի երգերով ճանաչուեցաւ

աւագ խորանի բեմին առջև. կանոնական սաղմոսներէ և մաղթանքներէ վերջ, Վեհափառը, նուազ բայց թրթռուն ձայնով, շնորհակալութեան խօսք մ'ուղղեց Միաբանութեան և ժողովուրդին, յորդորական խորհրդածութիւններով խառն: Ապա սերբ որ բացուինք իրարմէ ի Պատրիարքարան, որուն մուտքին առջև կը սպասէր Ս. Պատրիարք Հայրը: Զահագարգ մեծ սրահին մէջ, Ս. Պատրիարք Հայրը բարի գալուստեան ուղերձ մ'ըրաւ, իր և ամէնուն ուրախութիւնը յայտնելով անոր գալստեանը համար այս նուիրական վայրերուն մէջ, ուր ն. Սրբութիւնը իր պատանեկութեան և երիտասարդութեան քաղցրիկ օրերուն և հասուն հասակի լիցունկ գործունէութեան կազդուրիչ յիշատակներով աստիճան մը ևս պլտի խնկէր իր ալեւոր հասակին օրհնութեան պսակը: Վեհափառը հայրական սիրուն խօսքերով պատահանեց այդ ուղերձին, յայտնելով թէ իր ջերմ փափաքն էր գալ և անգամ մը ևս տեսնել Հայ-Երուսաղէմը, իր ներկայ բարեպաճ գրութեան մէջ, և մխրթաբուրի: — Բոլոր ներկայից իր օրհնութիւնը անգամ մը ևս ձօնելէ և ամենուն աջամորթն ընդունելէ վերջ, ն. Սրբութիւնը հաճեցաւ ընթրիլ Ս. Պատրիարքին և Ս. Եպիսկոպոսաց հետ. և յետոյ քաշուեցաւ իրեն համար յատկապէս կահաւորուած յարկարածինը, որ եղած է երբեմն բնակարան հոգեւոյս իրիմեան և Իզմիրեան ա. կաթողիկոսներու, իրենց Երուսաղէմ եղած ժամանակ:

Վեհափառը այդ օրէն ի վեր ցայսօր կը փոխ այդ յարկարածինին մէջ, ամէն օր ընդունելով Ս. Պատրիարք Հօր և Միաբանութեան, ուխտաւորաց և Երուսաղէմացի և և գաղթական ազգայնոց այցելութիւնը, և առարկայ՝ ամէնուն յարգալից սիրոյն:

Ապրիլ 18ի Եջ. օրը, Ս. Պատրիարք Հօր առաջնորդութեամբ այցելեց Ժառանգաւորաց Վարժարանը, ուր ընդունուեցաւ երգախառն մեծարանքներով և Տեսուչ Տ. Տիրան վրդ.ի ուղերձով, և օրհնեց ուսանողութիւնը: Յետոյ անցաւ նորաշէն Կիւլպէնկեան Մատենադարանը և Սրբոց Թարգմանչաց վարժարանը: Յաջորդ օրը, Ուրբաթ, առաջնորդութեամբ Տ. Մեքրոպ Սրբազանի և ընկերակցութեամբ վարդապետա-

նորու, գնաց Բիթղիէէմ, յուխտ Ս. Ծըննդեան տաճարին:

Իր փափաքին համաձայն, ապրիլ 20ի շաբաթ օրը, Մայր Տաճարին մէջ, կատարուեցաւ հոգեհանգիստ՝ իր հանդուցեալ ծնողաց հոգեոյն համար. ներկայ էր ինքն եւս, ձախակողմեան դասապլխին դրուած չքեղ զահու մը վրայ. Ս. Պատրիարքը օրուան աօնին առթիւ իր քարոզին խառնեց սրտագին օրհնութիւն՝ ն. Սրբութեան երջանիկ ծնողաց յիշատակին և բարեմաղթութիւններ իր կենաց համար:

Ապրիլ 24ի աւագ Դշ. օրը, ամբողջ Միաբանութեան ընկերակցութեամբ գնաց ի Ս. Յարութիւն, ուր մուտք գործեց հանգիստաւոր «հրաշափառ»ով: Երթին և դուրձին, ճանապարհին՝ տեղ տեղ գորգեր տարածած էին ազգայիններ, և դաւարազարդ կամար մը կազմած:

Մաղկազարդի երկիւղին, Վեհափառը հաճեցաւ իջնել Մայր Տաճար, և ինքնին կատարել Դռնբացէքի սրտաշարժ երգը, կիսով չափ կտրաքամակ երևոյթովը, զողորմ ձայնին գրաւիչ հրապարկովը և հարապետական պատկառանքին շուքովը առինքնելով ամէնուն սիրտերը:

Կը յուսանք աւելի քան եօթնեակ մը օրեր վայելել դեռ անոր հայրական ներկայութիւնը:

Ութուն և վեց տարեկան այժմ, թէև ծերութեան խորշմը բռնած է արդէն իր վեհ կերպարանքը, բայց սուր է տեսողութիւնը, որ չի ճանչնար դեռ ակնոց: Սուր է նոյնպէս լսողութիւնը. բայց մանաւանդ առողջ է միտքով, դատողութեամբ և յիշողութեամբ. իր տեսակցութիւնը համեստ է և գրաւիչ. խոնարհ՝ հոգւով, կ'ընդունի ամենէն փոքրիկն ու աննշանն անգամ. իր յարաբերութիւններուն մէջ աչալուրջ և կշռադատող, համակրանք և յարգանք կ'ազդէ ամէնուն: Իրեն համար է կարծես աստուածաշնչական խօսքը. «Մեր ի տանէ քումմէ մի պակասեսցի»:

ԱՄՍՕՐԵԱՑ ԼՈՒՐԵՐ

Անցեալ Ապրիլ ամսուան ընթացքին, Ս. Աթոս ՏՅՈՒՐԵԹ Ժողովով վեց անգամներ ի նիստ գումարուեցաւ, զբաղելով իր իրաւասութեան մէջ եղած խնդիրներով:

● Բշ. 1 Ապրիլ. — Ս. Պատրիարք Հայրը քաւի մը օրուան հանգիստի համար երկքով իջաւ, Տ. Եղիշէ Վարդապետին հետ:

● Եշ. 4 Ապրիլ. — Ս. Պատրիարք Հայրը վերադարձաւ Տ. Եղիշէ Վրդ. ի և Տ. Շաւարշ Վրդ. ի հետ, որ երկու օր առաջ գացած էր Երէքով:

— Երեկոյան Եկեղեցիի ժամերգութեան առոն, փոխան Ս. Պատրիարք Հօր. քարոզեց Տ. Տիրան Վարդապետը. Սաղմոսներու վերլուծմամբ բացատրեց թէ զԱստուած գանելու, ճանաչելու և սիրելու համար անհրաժեշտ է որ մարդ իր հոգիին անշատ եւ ամայի անապատը տեսնէ եւ զգայ:

— Ս. Պատրիարք Հօր այցելեց Գարա փոռաւրի գերմանական հայ որբանոցի ուսուցիչներէն Պ. Կերհարտ Շնայտէր:

● Եր. 6 Ապրիլ. — Ս. Պատրիարք Հայրը եւ Միրանոսէան, երեկոյին, շրջապատուած թափօրով գացին ի Ս. Յարութիւն, և Կիրակամոսի ժամը պաշտեցին ի Ս. Լուսաւորիկ:

● Կիր. 7 Ապրիլ (Շախաւորձի Կիր. ըստ Ն. Տ.) — Գիշերային և առաւօտու ժամերգութեան զպաշտուեցան ի Ս. Լուսաւորիկ. ապա Ս. Պատրիարք Հայրը հանդիսաւոր Ս. Պատարագ մատուց Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին վրայ, և քարոզեց աղօթքի կարեւորութեան մասին. բացատրեց թէ աղօթելով ոչ թէ մեր կամքը կը հրակազդենք Աստուծոյ վրայ, այլ Անոր սէրը, այսինքն բուն իր կամքը, կը հրաւիրենք մեր վրայ: — Կէս օրէ վերջ, Ս. Պատրիարք Հայրը, չորհրդապետած քանի մը Վարդապետներէ, պատուով թէյ մեծարեց գերման երաժշտագէտ Տօքթ. Վօլֆի:

● Բշ. 8 Ապրիլ. — Ս. Պատրիարք Հայրը, ընկերակցութեամբ Տ. Ռուբէն Սրբազանի, այցելեց Գերմանական հիւանդանոցը՝ Տ. Մատթէոս Սրբապետին:

● Դշ. 10 Ապրիլ. — Ի տեղի Տ. Մկրտիչ Սրբազանի, Տ. Կիրեղ Վրդ. քարոզեց այսօր ի Ս. Թորոս, հաշու ժամուէ, կանանց դասուն, խօսելով քրիստոնեայ մօր ծնողական պարտականութեան մասին:

— Կալուածոց Տեսուչ Տ. Սիւրի Վարդապետ և զիւսեանց Պ. Կարապետ Նուրբան Յովսէփ գացին, գերեզմանեան վերաբերելու խնդրով տեսակցելու համար տեղւոյն կառավարութեան հետ, երեկոյան զարման:

● Եշ. 11 Ապրիլ. — Երեկոյան Եկեղեցիի ժամուէ, Ս. Պատրիարքը քարոզեց. ներկայացուց հեռանքի ունայնութեան մասին ժողովողի խորհրդածութիւնները. բացատրեց թէ այդ յունտես գրքին գոյութիւնը Աստուածաշունչին մէջ՝ հեռի զայն կապիւթան ըլլալի՝ պէտք է նկատել յոյժ բնական Նոյն իսկ, քանի որ Ս. Գիրքը, որքան աստուածային՝ նոյնքան է մարդկային մատան մէջ է. զայն ցոյց տուաւ իւրեկ նկարագրութիւնը:

Նը հանգրուանի մը, արտայայտութիւնը հոգեկան վիճակի մը, որուն մէջէն պէտք է անցնել մեզ:

— Հանգիստ Տ. Մատթէոս Սրբազանի (տեսնել թաղման եւայն մանրամասնութիւններուն համար Սիտինի այս թիւի մանագրական էջը):

● Եր. 13 Ապրիլ. — Որովհետեւ այս առթիւ, օգի խառութեան պատճառով, Տեսուչ Կիրակիլին չէինք կրցեր երթալ Համբարձման լեռը, ուր վաղուց սովորութիւն և իրաւական կանոն է անգամ մը պաշտամունք կատարել և Ս. Պատարագ մատուցանել ուխտաւորաց հոգեւոր մխրթարութեան համար, որոշուեցաւ վաղը կատարել այդ պարտականութիւնը: Ուստի՝ այս իրիկունէ՝ Միարանութեան եւ աշակերտներու մեծ մասը գացին, հոն պաշտել կիրակամոսի ժամը և կատարել գիշերային և առաւօտեան ժամերգութիւն, հանդերձ մատուցմամբ գիշերային Ս. Պատարագի, բուն Համբարձման մատարան մէջ, որ է այժմ Նոյն առոն մզկիթ իւրամասց:

● Կիր. 14 Ապրիլ. — Հանգիսաւոր Ս. Պատարագ մատուցուեցաւ Համբարձման ընթացքի մեր օնփական բաժինին մէջ, տաղաւարի ներքեւ: Քարոզեց Տ. Եղիշէ Վրդ. բնաբան առնելով շէտ անաւանաւ եւ ընդ ձեռք եմ զամենայն աւուրել մինչև ի կատարել ձեռքարկի: Բացատրեց թէ առաքելութեան եղած այս խոստումը իրականացած է զարեւու ընթացքին, իր Եկեղեցիին տարած հոգեւոր ու բարոյական յաղթանակով, և այս եղած է շնորհիւ Տիրոջ իր Եկեղեցիին հետ միշտ ներկայ եղած լինելու հանգամանքին:

— Իրիկուն զէմ, Տ. Մեքուպ Սրբազան, ընկերակցութեամբ Տ. Կիրեղ և Տ. Հայրիկ Վարդապետներու, չափա զնաց՝ ընդ առաջ Կիլիկիոյ ալեքսանդր վեհին:

● Բշ. 15 Ապրիլ. — Տ. Սահակ Սրբազան Կաթողիկոս ժամանեց (տեսնել մանրամասն էջը):

● Դշ. 17 Ապրիլ. — Ճաշու ժամուն, Տ. Տիրան Վրդ. խօսեցաւ կանանց, ներկայացնելով Տիմօթէոսի մայրը, որ հակառակ հեթանոս ամուսին մունենալուն՝ կրցաւ առաքել մը պատրաստել իր զաւակին մէջ, չեշտեց մայրական սիրտ զանձը ի բարին միայն շահաւորելու հարկին վրայ:

● Եշ. 18 Ապրիլ. — Երուսաղէմի Անկիլեան Եպիսկոպոսը, երկու քահանայից հետ, այցելեց Տ. Սահակ վեհին: Երեկոյան Եկեղեցին քարոզեց Սրբազան Պատրիարք Հայրը. ի շարունակութեան անցեալ շաբթեան խօսածին, բացատրեց թէ ներկայ կանանցի մեղի պատճառով տառապանքներէն՝ փոխանակ յուսահատութեան՝ խթանող, միզով և բարձրացող զօրութիւն մը պէտք է ստանալ. այս աշխարհէն է որ հանդերձելին յոյսը կը տանալ իր խոյանքը. այն կանանքը յաւիտենականութեան մարգարանն է. ուր անգործ մարդիկը չի կրնար շահիւ և ուխել:

● Եր. 20 Ապրիլ. — Վաղուան Եղեղապարդի տօնին առթիւ. Երեկոյան շրջապատուեցաւ հանգիսաւոր մուտք ունեցանք ի Ս. Յարութիւն:

● Կիր. 21 Ապր. — Գիշերային և առաւօտեան ժամերգութիւնը կատարուեցաւ ի Ս. Պատարագ

մատուցուեցաւ Ս. Գարուբեան մեր վերնամաս-
րան մէջ: Ապա Ս. Գերգիմանին շուրջ կատար-
ուեցաւ երբադարձ հանդիսաւոր մեծ թափօր,
համազգային յոյժ հոծ բաղմունքեան մը մէջ,
հետեւողութեան մը զպտոց և Ատորուց: —
Երեկոյեան Դոնքաքէճի մեծահանդէս արա-
ւողութիւն ի Մայր Տաճարին: Յետ մամբարութեան
ուխտաւորներէն նպաստի հանգանակութիւն Մա-
մըլիթէյնի թղթախտարութեան խմբին համար:

● Առաջ Բշ. 23 Ապրիլ. — Լատինական Զատու-
կին համար շնորհաւորութեան այց տուաւ Ս. Պա-
տրիարք Հայրը Ֆրանչիսկեան Միաբանութեան,
Լատին Պատրիարքարանին, Անկիւրեան Եպիսկոպոս-
արանին: Միւս փոքր կաթոլիկ հասարակու-
թեանց այցելեց պատր. փոխտնօրէժ Ս. Միլերիւն:

● Առաջ Եշ. 25 Ապրիլ. — ձայն տաւաւ Ս. Պա-
տրիարքը մատոյց Տ. Մեհրոպ Սրբազան: Երեւ-
կոյեան ժամուան, Ռոմալուայի արարողութիւնը
կատարեց Ս. Պարքը Հայրը, մեծ հանդիսաւորութե-
ան մը, ինքնակառնութեան միջազգային մեծ բաղ-
մունքեան: դասը լեցուցած էին եւրոպացիներ:

● Առաջ Ուրբաթի 26 Ապրիլ. — Խաւարու մի-
գիւնին կարգը կատարուեցաւ պատկառաղ-
ղու խորհրդաւորութեան մամրոյ ժողովուրդը
միասին երգեց Ենթահալոյ Տաճարեան, տպա-
գրեալ թղթիկներու վրայ: Սրբազան Պատրիարքը
Հայրը քարոզեց. նկարագրեց խաչելութիւնը,
բացատրեց անոր խորհուրդը, Քրիստոսի փրկ-
անկարողութեան պաշտօնին իրական նկարագրի
ցոյց տուաւ ուրիշները փրկելու իր ամենակարո-
ղութեանը հետ ինքզինքը փրկելու իր կամաւոր
անկարողութեանը մէջ:

— Երեկոյեան ժամուան կատարուեցաւ թաղ-
ման նախատեսակը, յոյժ սրտառուէ հանդիսա-
ւորութեան մը:

● Առաջ Եր. 27 Ապրիլ. — Առաւօտեան ժամը
8-30ին, փոքր թափօր մը մեկնեցաւ Ս. Գարու-
բեան, գլխաւորութեամբ առաջ թարգման Տ. Հայ-
րիկ Վրդ. ին, որ բացաւ Ս. Գարուբեան Տաճարին
դուռը, ժամը 10-30ին, Ս. Պատրիարքը մեկնե-
ցաւ հանդերձ Միաբանութեամբ: Նախապատրաս-
տական գործողութիւններէ վերջ. ժամը 1ին կա-
տարուեցաւ լուսահանութիւնը, ցնծալին խաչ-
դալմատեանց մէջ. մեր լուսահանէն էր Տ. Մու-
շէկ Վրդ.: որ բացառիկ արտօնութեանը թագ-
կեց և նախագահեց մեր թափօրին: — Վերա-
դարձին Ս. Գարուբեանէ, երեկոյին՝ Ս. Գարու-
բեանց Մայր Տաճարին մէջ մատուցուեցաւ ձը-
բագալոյցի Ս. Պատրիարքը: Յետոյ Միաբանու-
թիւնը երգելով ելաւ սեղանատուն:

● Կիր. Զատիկ 28 Ապրիլ. — Քրիստոսի Ս. Գե-
րգիմանի վրայ դատական Ս. Պատրիարք մատոյց
Տ. Մկրտիչ Սրբազան, որ եւ քարոզեց, փրկչին
յարուբեանէ բացաւ իր զպատմական, խոր-
հրդական և բարոյական երբեք անհանգիստներէ:
Պատրիարքի աւարտումէն վերջ, Ս. Պատրիարք
Հայրը, Միաբանութիւնը եւ բոլոր ժողովուրդը
վերադարձան վանք և Քրիստոս յարեաւ երգե-
լով ելան պատրիարքարան, ուր Ն. Ամենապատ-
ւուցութիւնը քարեմաղթական ուղերձ մը բաւ ներ-
կայից: — Իրիկունը վանքի մեծ հրապարակին
մէջ կատարուեցաւ հանդիսաւոր անդատատուն:

● Բշ. 29 Ապրիլ. — Մայր Տաճարին մէջ մե-
ծահանդէս Ս. Պատրիարք մատոյց Ս. Պատրի-
արք Հայրը և քարոզեց «Ճանաչել զՆա և ըզ-
գորութիւնը յարութեան նորոյ» քնարանով. բա-
ցատրեց թէ Քրիստոսի յարութեան հաւատքը կեն-
դանի զօրութիւն մը եղած է քրիստոնէական
համար, իմացական և բարոյական տեսակէտնե-
րով: Վասնզի անոր պտուղն է նկեղեցոյ վարդա-
պետութիւնը և քրիստոնէական կենսանք: Յետ
պատրիարքի, երբադարձ մեծ թափօր կատար-
ուեցաւ Մայր Տաճարին մէջ, որուն էր գլուխ՝ Ս.
Պատրիարքը կենդան փայտի խաչին ունէր ի ծե-
ռին, ամպովանիի ներքեւ: Ի վերջոյ, Ն. Ամե-
նապատուութիւնը կնքեց արարողութիւնները
ուխտաւորաց ուղղուած ողիւնքի և բարեմաղ-
թութեան ազգու խօսքերով: — Երեկ եւ այսօր,
շնորհաւորական այցելութեան եկան Սրբազան
Պատրիարք Հօր Բարձր Գոմիսէրին ներկայացու-
ցիլը, Երուսաղէմի կառավարիչը, Երուսաղէմի
քաղաքապետը, Երուսաղէմի Անկիւրեան Եպիս-
կոպոսը, Երուսաղէմի Սկովփական երէցը իր
տիկնոջ հետ: Մարտիկ Վարդապետներ, Երու-
սաղէմի մեծ Միւֆթի Էֆենտին:

● Դշ. 30 Ապրիլ. — Սրբազան Պատրիարք Հօր
եւ Միաբանութեան այցելութեան եկան Ֆրան-
չիսկեանց մեծաւորը՝ առաջինկայից ժողովով,
Լատին Ս. Պատրիարքը՝ իր փոխտնօրէժ Եպիսկո-
պոսին և երեք քահանայից հետ, Ռուսաց Եպիս-
կոպոսը, Ղպտի Եպիսկոպոսը՝ իր միաբանութեան
հետ, Ասորի Եպիսկոպոսը՝ իրենեցով, Հապէշնե-
րու Մեծաւորը՝ իր միաբանութեամբ, Յուն կա-
թոլիկ Երուսաղէմի, Քէրթնի շէյխը: — Իսկ
ժամը 11ին Ս. Պատրիարք Հայրը, ընկերակցու-
թեամբ Տ. Մեհրոպ և Տ. Մկրտիչ Սրբազաններու
և ուրիշ Վարդապետաց շնորհաւորական այցելու-
թեան գնաց Գուհաց պատրիարքարան:

ՀԱՆԳԻՍՏ

Տ. ՄԱՏԹԷՈՍ Ա. ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԳԱՅՈՐԳՃԵԱՆԻ

Վիշուն ունինք դարձեալ արձանագրելու նոր և կարեւոր կորուստ մը, զոր ունեցաւ Ս. Աթո-
ռոյս Միաբանութիւնը յանձին իր երկնայայտ անգամին, ձերանի Տ. Մատթէոս Սրբազանի, որ խա-
ղապետութեամբ հանգեաւ ի Տէր, Ապրիլ ամսոյ 11ին:

Վերջերը քանիցս կրկնած իր իշխման՝ «ձեռքէ ոտքէ չինկած մեռնելու»՝ կատարուեցաւ լրելու Մահէն երկու ժամ առաջ իրեն այցելած էր Լուսաբարապետ Տ. Մեսրոպ Սրբազան, որուն հետ տեսակցեց եր հանգարտ և զուարթ։— Երեկոյեան Նիկեոյէի ժամուն Գերմանական Լիւսանդանոցէն վանք հաղորդուեցաւ գոյժը, զոր Ս. Պատրիարքը քարոզէն ետքը տխրութեամբ ծանոյց ժողովուրդի բազմութեան, որ ներկայ էին ամբողջովին, երբ ժամ մը յետոյ մարմինը փոխարկուեցաւ վանք։ Յաջորդ առաւօտուն, ուր. 12 Ապրիլ, Սրբազանը եպիսկոպոսական զգեստաւորումով կը հանդէս դադաղին մէջ, Մայր Տաճարին մեծ ստանքին, շրջապատուած սաղմոսասաց վարդապետներ և ժառանգաւորներէ։ Ս. Պատարագի միջոցին, Ն. Ամենապատուութիւն խօսեցաւ զամբանակները։ Բնաբան առնելով Յովհաննու Յայտնութեան «Եւ ծով ոչ գոյր» (ԻՍ. 1) խօսքը, ներկայացուց ծովը, իրբու պատկեր մարդկային կեանքի՝ իր անհատատութեամբը, սիրելիները իրարմէ հեռու պահելու տեսակէտով իր չարշիկող բնութեամբը՝ ըստ հին իմացման, իր ծոցին մէջ պահուած վտանգներու և մահուան անաւորութեամբը։ Նկարագրեց ապա միւս կեանքը, ուր չկայ այդ այնպիսի ծովը, և ուր յաւերժական հանգիստ ու խաղաղութիւնը իր թագաւորեն. և եզրակացուց թէ ամէն զապաղ, որ անշուշտ լինի մարմին մը կը տանի գերեզմանի մը եղբրքը, տեսարանը կը պարզէ այն խոհունութիւնը փրկուած կեանքի մը հանադերձաբար խաղաղութեան ափունքը ելլելուն։ Այս տեսութիւնէն պատշաճեցունքներ հանեց հանգուցեալին կեանքին վերաբերմամբ։ Յիշեց ընդհանրապէս գործունէութեամբ լեցունիկ անոր կեանքը. ահա նորիցեւ անոր երբեմն բազմածուփ յուզուածներէ մրկողաւած պահերուն, զորոնց մէջ, ըսաւ, եթէ ընդունինք իսկ թէ երբեմն սխալեցաւ զապոյտի մարդը, պէտք չէ մոռնալ թէ, յարեց, իր գործունէութեան ամենէն բոլոր վարդկեաններուն մէջ ալ՝ Ս. Աթոռոյ յառաջդիմութեան անկեղծ եւ անսնեղ սէրէն և որ տարուեցաւ միշտ։ Այդ սիրոյն իբրեւ վերջին ապացոյց յիշեց այն գործունակ վերաբերմունքը, զոր վերջին տարիներու մասնաւորաբար ցոյց տուաւ Ս. Աթոռոյ ներկայ ներքին կեանքին նկատմամբ, եւ որուն համար էր որ այնքան յօժարութեամբ առատութիւն բաժին հանեց անոր օգուտին համար՝ բախտէն իրեն ընծայուած ժպիւղէն։ Սրբազան Պատրիարքը Հայրը օրհնեց իր յիշատակը և երկնային երանութիւն մաղթեց հոգոյն։— Յետոյ, Ն. Ամենապատուութիւնէն սկսեալ մինչև ամենէն կրօնային միաբանը, համբուրեցին հանգուցեալին հոռւօքնին վրայ դրուած Աւետարանը՝ ի նշան ընկալման Ողջոյնի։— Ս. Պատարագէն յետոյ, կատարուեցաւ քահանայաթաղի եկեղեցւոյ կարգի բաժինը, նախագահութեամբ Ս. Պատրիարքը Հօր, և ապա, զխաւորութեամբ Լուսաբարապետ Տ. Մեսրոպ Սրբազանի, զապոյտը առաջնորդուեցաւ Ս. Փրկչի ընդհանուր Գերեզմանատունը իր մահով Ս. Աթոռոյ Միաբանութիւնը կը կորսնցնէ իր ամենէն տարեց անդամը, որ եղած էր նաև ամենէն արդիւնաւոր աշխատողներէն մին, բարեբաղ զուարթ, նկարագրով շէն, և հակառակ նոյն իսկ ինչ ինչ տարակարգութեանց, ամենքէն սիրուած։

Ծնած էր Իւսկիւտար Գ. Գոլլա՝ 1861 ին։ Մինչև 15 տարեկանին՝ ուսած է Ս. Խաչ վարժարանին մէջ, 1873 ին իբր աշակերտ կ'ընդունուի Արմաշու վանքը, ուր քիչ կը մնայ. 1876 ին կուգայ Երուսաղէմ, և մինչև 1880 կ'աշակերտի ժառանգաւորաց վարժարանին։ Կ. Պոլլս կ'անցնի այդ թուականին, և օգն. քարտուղար կ'ըլլայ Ս. Փրկչեան Լիւսանդանոցի Մեծ Նոր Խանի գրասենակին մէջ, 1881-83, երկու տարիներ ուսուցչութիւն կ'ընէ Կէտիկ Փաշայի Կ. Դանիէլ Ծ. Վրդ. վարժարաններուն մէջ. 1883 ին վերստին կ'օգնայ Երուսաղէմ, և պաշտօն կը ստանձնէ հաշուակարութեան գիււհին մէջ. 1884 ին կը ձեռնադրուի Սարգաւազ, 1886 ին՝ վարդապետ. 1890 ին գաւազանի իշխանութիւն կ'ընդունի հոգեւոր Տ. Յարութիւն Ս. Պատրիարքէն. 1895 ին կը ստանձնէ Պէշուրթի Տեսչութիւնը, զոր կը վարէ մինչև 1901. ապա Տեսուչ Յուպէի՝ մինչև 1905, երբ կը փոխարեւորուի Երուսաղէմ, իբրեւ Տեսուչ Եկեմտից։ Հաշուական պայքարներու ատեն կը կանչուի Կ. Պոլլս, ուր կը մնայ երեկու տարիներ. 1907 ին կը դառնայ Երուսաղէմ և կը շարունակէ իր պաշտօնը, մինչև 1908, երբ պայքարին վերաժարման պատճառաւ նորէն կ'անցնի Կ. Պոլլս, և 1909 ի վերջերք միայն կը դառնայ իր պաշտօնին գլուխը, Կեդր. Երեսփ. Ժողովէն ընտրուած Տեղապետ Տ. Դանիէլ Ծ. Վրդ. Յակոբեանի հետ։ 1910-14, կը վարէ Եգիպտոսի Երուսաղէմապատկան կալուածներու Տեսչութիւնը. այդ միջոցին, Օրմանաւան Սրբազանի հետ կուգայ Երուսաղէմ, և մինչև 1916 սեպտ. կը վարէ Եկեմտից Տեսչութիւնը, զոր նոյն տարին Տ. Սահակ Կաթողիկոսի տնօրինութեամբ, կը յանձնէ Տ. Ղևոնդ վրդ. Մագառուտեանի, և ինք կը կարգուի Տեսուչ։ Ա. Հրեշտակապետաց վանքին։ 1923 ին դարձեալ կը կարգուի Եկեմտից Տեսուչ, և կը շարունակէ ի նոյն մինչև 1930։ 1923 ին Ծայրագոյն վարդապետի իշխանութիւն կը ստանայ Հոգեւոր Տ. Նիշէն Ս. Պատրիարքէն։ 1924 ին Ս. Էլմիածնի մէջ եպիսկոպոս կը ձեռնադրուի Հոգեւոր Տ. Գեորգ Տ. Ս. Կաթողիկոսէ։ Դուրեւ Ս. Պատրիարքի վախճանումէն վերջ ձեռնաթափ կ'ըլլայ իր պաշտօններէն, և ծերութեան և մարմնական տկարութեանց պատճառաւ մեկուսացած կ'ապրի ամբարն մէկ ժամանակ Լիւսանդան, միայն՝ Երեւոյ մէջ։ Եղած է Միաբ. Ընդ. Ժողովոյ Անդամատեւ (1889-93) և Տօբեի Ժողովոյ անդամ (1921-31)։ Իր քահանայութեան յիշատակին էր որ մտաւ ի հանգիստն յաւիտենից։

Խաղաղութիւն իր հոգւոյն. օրհնութիւն իր յիշատակին։